



ÚJ NÉZŐPONT

X. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY NIKOLETTA: UNG VÁRMEGYE EGYESÜLETI ÉLETE 1938–1944
KÖZÖTT A VÁRMEGYE ALISPÁNI IRATAINAK TÜKRÉBEN

SZABÓNÉ SINKA SZILVIA: RÁKÓCZI-TELEP BÁNYÁI DOLGOZÓINAK
TÁRSADALMA (1954–1969)

RECENZÍÓK

TUSZ ILONA: HELYÉNYTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 16.

KOVÁCS RAMÓNA: FÖLDVÁRY LÁSZLÓ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HADINAPLÓJA





ÚJ NÉZŐPONT

X. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

X. évfolyam 2. szám

Debrecen, 2024.

Szerzőink

Kovács Ramóna, egyetemi hallgató (DE BTK Történelmi Intézet)
Nagy Nikoletta, abszolvált PhD-hallgató (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Szabóné Sinka Szilvia, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Tusz Ilona, egyetemi hallgató (DE BTK magyar-történelem szak)

Főszerkesztő
Brigovác László PhD

Szerkesztőség
Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter PhD, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság
Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Aron

Technikai szerkesztő
Katona Péter

Lektorálás
Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus (DE BTK Történelmi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

- NAGY NIKOLETTA: Ung vármegye egyesületi élete 1938–1944 között a vármegye alispáni iratainak tükrében5
- SZABÓNÉ SINKA SZILVIA: Rákóczi-telep bányái dolgozóinak társadalma (1954–1969)..... 14

Recenziók

- TUSZ ILONA: Helynévtörténeti Tanulmányok 16.32
- KOVÁCS RAMÓNA: Földvály László első világháborús hadinaplója.....37

Contents

Studies

- NIKOLETTA NAGY: Association Life of Ung County between 1938–1944 in the
Light of the Records of the County Deputy.....5
- SZILVIA SZABÓNÉ SINKA: The Society of Rákóczi-telep Mine Workers (1954–
1969).....14

Recensions

- ILONA TUSZ: Studies in the History of Place Names, 16.32
- RAMÓNA KOVÁCS: World War I War Diary of László Földvály.....37

Nagy Nikoletta

Ung vármegye egyesületi élete 1938–1944 között a vármegye alispáni iratainak tükrében¹

Az egyesületek tanulmányozása nagyon összetett és bonyolult folyamat. Nincs rá külön kidolgozott séma, sem konkrét szakirodalom, mindössze a korabeli sajtóanyagok tömkelege, valamint a hivatali dokumentumok sokasága. Jelen kutatás során én az alispáni iratokat helyeztem előtérbe az Ung vármegyében tevékenykedő társadalmi önszerveződések tanulmányozása érdekében.

Ung vármegye alispánjának iratai között kevés információt találunk a térségben működő egyesületek tevékenységéről. Ezek a dokumentumok javarészt adminisztratív, hadügyi, pénzügyi és gazdasági ügyekkel foglalkoztak. Azok az iratok, amelyek között megtalálhatóak az egyesületi ügyekkel kapcsolatos információk, sok esetben kizárólag az egyesületek módosított alapszabályainak jóváhagyását tartalmazzák.

Az egyesületek autonóm iratkezelést folytattak. Az alispáni hivatalokban általában megtalálhatóak voltak az egyesületi alapszabályok, mivel ezen iratok belügyminiszter általi jóváhagyása az alispánokon keresztül történt. Ezen felül az alispáni iratok tartalmazhatják a féléves egyleti jelentéseket is.

Ung vármegye tekintetében fontos megjegyezni, hogy a megyeközpont, Ungvár városa rengeteg egyesülettel, egylettel, társasággal és szövetséggel rendelkezett. Jelen tanulmányomban azonban azokat a szervezeteket próbáltam előtérbe helyezni, amelyek eddig még nem kaptak figyelmet, vagy csak nagyon keveset, és a vármegyéhez tartozó kisebb községekben működtek.

Az egykori Ung vármegye Kárpátaljához tartozott, amely ma Ukrajna Kárpátontúli területként számon tartott régiója.² A térség nagy része 1938-ban az első bécsi döntés értelmében Magyarország fennhatósága alá került.³ Magyarország kötelékében Kárpátalja közigazgatása sajátosan alakult. Az első bécsi döntéssel visszakerült határ menti magyarlakta sávot a történelmi vármegyékbe tagolták be. Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az Ungvári járást az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a Beregszászi, Munkácsi, Tiszaújlaki járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták. Az 1939. évi területrendezéskor Bereg és Ugocsa vármegyét kettéválasztották, a Beregszász székhelyű Bereg vármegye a Beregszászi, Munkácsi

¹ A kutatás és a tanulmány elkészítését a 2022. évi Klebelsberg Kunó Ösztöndíj támogatta.

² Kárpátalja a történelmi Magyarország részét képezte 1918-ig. Az első világháború elvesztése, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlasztása következtében Kárpátalja nagyobb része, nemzetközi jogilag a „Szerződés Csehszlovákia függetlenségének elismeréséről és a kisebbségek védelméről” szóló, 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt egyezményvel vált az újonnan alakult állam szerves részévé. A térség nagy része 1938-ban az első bécsi döntés értelmében Magyarország fennhatósága alá került. A déli, magyarlakta, bécsi döntéssel visszakerült sávja – Ungvár, Munkács, Beregszász városokkal – Magyarországhoz tartozott, a többi – túlnyomó részben ruszinok, vagyis kárpát-ukránok lakta – területe továbbra is Csehszlovákia kötelékében maradt. A magyar hadsereg 1939. március 15-én kezdte meg Kárpátalja teljes birtokbavételét, majd a terület 1944 októberéig ismét Magyarországhoz tartozott.

³ Halmosy 1983.

járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői járást foglalta magába Kárpátalja területéből. Az 1939 márciusában visszafoglalt területet pedig a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette.⁴

A magyar kormányzás jelentősen átalakította az egyesületi viszonyokat Kárpátalján. Több egyesület, szervezet és társaság felfüggesztésre vagy megszüntetésre került, sok egyesület tagjai önként számolták fel működésüket, míg számos társadalmi önszerveződés alakult a magyar kormány támogatásának köszönhetően. Nem volt ez másként Ung vármegyében sem.

Miután Kárpátalja ismét Magyarország részévé vált, a magyar kormány igyekezett mielőbb rendeleti úton szabályozni a gyülekezési jogot és a társadalmi önszerveződések kérdését. Első intézkedésként a m. kir. minisztérium 1939. szeptember 2-án kelt 8110/1939 M. E. számú rendelete az új egyesületek, fiókegyesületek, egyesületnek tekinthető egyesületi jellegű szervezetek alakítását további rendelkezésig megtiltotta.

Kivételt képeztek ez alól a nélkülözhetetlen tevékenységet végző leventeegyesületek és önkéntes tűzoltó egyesületek; a jótékonyági célokat szolgáló egyesületek (mint a Vöröskereszt Egyesület, Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetsége, Repülő Egyesületek, Légoltalmi Liga, Tűzharcos/Frontharcos Szövetség); a népbetegségek ellen küzdő szervezetek (például: tüdővész leküzdésére alakuló egyesületek) továbbá azok az egyesületek, amelyek működése közérdek.

A rendelkezések értelmében csak azon egyesületek és fiókszervezetek működését lehetett tudomásul venni, amelyek vagy 1939. szeptember 2-a előtt alakultak, vagy módosított alapszabályuk felterjesztésre került a Belügyminisztériumhoz jóváhagyásra.⁵

Következő lépésként a m. kir. Belügyminisztérium 3644/1939. VII. B. M. számmal körrendeletet adott ki. A körlevélben arra kötelezte azokat a Kárpátalján működő társadalmi egyesületeket, amelyek a volt csehszlovák kormányzóság által jóváhagyott alapszabályokkal rendelkeztek, hogy hat hónapon belül módosítsák régi alapszabályaikat a Magyarország területén érvényes és kötelező jogszabályoknak megfelelően, és a módosított alapszabályokat mielőbb terjesszék fel a m. kir. belügyminiszterhez.

1941-ben a m. kir. belügyminiszter 153.000/1940., „*Az egyesülési jog korlátozásáról szóló rendelkezések módosítása*” című körrendelete értelmében a 8110/1939 számú rendeletben foglalt tilalom alól feloldotta azokat az egyesületeket és fiókegyesületeket, amelyek megalakulásának és működésének engedélyezését különleges helyi, közművelődési, gazdasági vagy más közérdek teszi szükségessé.

Engedélyezhető lett továbbá az olyan egyesületek megalakítása, amelyekhez hasonló célú egyesület az adott községben nem volt, de működésük helyi viszonylatban közérdeknek számított (például: közművelődési, jótékonyági, gazdasági, sport, társadalmi és tudományos egyesületek).⁶

Az engedélyező rendelkezések után sorra alakultak a különböző típusú egyesületek és fiókszervezetek Ung vármegyében. Számos szervezet viszont a feloszlás mellett döntött. Egy 1939. évi főispáni jelentés szerint például több ungvári és nagykaposi járási egyesület

⁴ Fedinec–Vehes 2010. 162–163.

⁵ KTÁL 272. Fond, 1. opisz, 106. od. zb. 1.

⁶ KTÁL 272. Fond, 1. opisz, 251. od. zb. 3.

és szervezet önként megszüntette működését. Az indoklás szerint a hatalmváltás következtében működésük politikai szempontból nem volt kívánatos.

Az önként feloszlott egyesületek közül az alábbiak rendelkeztek valamilyen vagyonnal:

- Csapi Szokol Egyesület;
- Radvánci Slovenska Beseda;
- Nagykaposi Szlovák Liga;
- Nagykaposi Masaryk Tuberkulózis elleni Liga;
- Nagykaposi Járási Fiatalsággyondozó.

Semmiféle vagyonnal nem rendelkező feloszlott egyesületek:

- Katholikus Leányklub;
- Orosz Nemzeti Autonóm Párt és Orosz Nemzeti Feketeingesek Gárdája;
- Duchnovics Orosz Kultúregyesület;
- Izraelita Népkonyha;
- Izraelita Ortodox Nőegylet;
- „Szeretet” Izraelita Nőegylet;
- Ungvári Izraelita Szentegylet „Chevra Kadischa”;
- Ungvári Református Kör;
- „Csoda Szarvas” cserkészcsapat;
- Keresztény Akadémia.⁷

Az ungvári járás területén a leventeegyesületek és a községi tűzoltó egyesületek szinte minden településen megtalálhatóak voltak. Az önkéntes egyesületeken kívül 1942-ben egy alispáni jelentés szerint a következő egyesületek működtek a m. kir. belügyminiszter által jóváhagyott alapszabályok alapján:

- Csap – ***Református Ifjúsági Egyesület*** (Elnök: Király Zoltán ref. lelkész);
- Órdarma – ***Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet*** (Elnök: Kontratovics Irén, görög katolikus lelkész);
- Nagydobrony – ***Nagydobronyi Vadásztársulat*** (Elnök: Bura József tanító);

A fenti egyesületeken kívül az egyes felekezetek szárnyai alatt működtek még asszony- és leánykörök is.⁸

Ung vármegyében az egyesületek 26,8%-át tették ki a ***leventeegyesületek***. 1941-ben a következő községekben működött ilyen szerveződés: Bajánháza, Eszeny, Gállocs, Kisdobrony, Nagyrát, Palló, Szirénfalva, Szürte, Tiszaágtelek, Tizasalamon, Ungmogyorós, Ungtarnóc, Vaján, Abara, Bés, Császlóc, Csicsér, Dobóruszka, Hegyi, Homok, Kistrát, Koncháza, Korláthelmec, Nagydobrony, Nagygejőc, Magyarkelecsény, Mátyóc.⁹

A vármegyében a leventeegyesületekhez hasonlóan, szinte minden község rendelkezett ***önkéntes tűzoltó egyesülettel*** is. *A tűzoltó egyesületek alapszabály szerinti feladatköre az alábbiakra terjedt ki:*

a) az adott község területén és a körzetébe eső községben kitört tűz terjedésének megakadályozása, a tűzoltás és az ezzel kapcsolatos munkák elvégzése;

⁷ KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 67. od. zb. 15–17.

⁸ KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 418. od. zb. 24.

⁹ KTÁL 1096. Fond, 1. opisz, 32. od. zb. 53–57.; Kosztyó 2014.

b) egyéb elemi csapások (például árvíz, földrengés) vagy közveszély, továbbá baleset esetén a mentési munkálatokban, különösen a műszaki mentésben való segédkezés;

c) közreműködés légitámadás elhárítása vagy légitámadás veszélye esetén.

Érdekesség, hogy más város vagy község területén keletkezett tűz oltásához vagy a fent említett munkákban való közreműködés céljából a tűzoltóság csak akkor vonulhatott ki, ha azt a segélykérő város polgármestere vagy községi bírása kérte.

Ung vármegye alispánjának iratai alapján az 1940-es évek elején a következő települések kérvényezték önkéntes tűzoltó egyesületeik alapszabályainak elfogadását: Palágykomoróc, Nagykapos, Nagyszelmenc, Kisszelmenc, Szirénfalva, Dobóruszka.¹⁰

A kulturális egyesületek tekintetében Ung vármegyében jelentős tevékenységet Ungvár szervezetei végeztek, azonban akadt néhány olyan kisebb település is a megyében, amely kulturális egyesülettel büszkélkedhetett.

Ezek a társadalmi szerveződések azért voltak kiemelten fontos jelentőségűek, mivel a társasági élet iránti igény a különböző szórakoztató összejövetelek rendezésében nyilvánult meg, melyeket tartalmas előadásokkal fűszereztek. Ilyen szerepet töltött be például az ifjúsági és sportegyesületek egy része is.¹¹

Az egyházi típusú ifjúsági egyesületek feladata az volt, hogy összegyűjtsék azokat a fiatalokat, akik hasonló vallást gyakoroltak és megegyezett a gondolkodásmódjuk. Ung vármegyében ilyen volt a **Csapi Református Ifjúsági Egyesület**, amely 1940. június 11-én alakult újjá. Az egyesület alapszabály szerinti célja az volt, hogy „*társaságba gyűjtse azokat az ifjakat, akik Jézus Krisztust megváltójuknak és üdvözítőjüknek tekintik a szent írások szerinti hitükben és életükben az ő tanítványai akarnak lenni és együttesen óhajtanak munkálkodni Isten országának és ifjúság között való terjesztésében...*”.¹²

A csapi egyesületi és kulturális élet szereplői voltak még az 1940-es években a római katolikus egyház fennhatósága alatt működő **Katolikus Kör**, a **Katolikus Agrárfjúság**, valamint a **Rózsafüzér Társulat és Szívgyárda** is.¹³

Nagy jelentőségű volt a vármegye életében a **Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet (KALOT)**. A KALOT-nak Ung vármegyében fiókegylete volt Órdarmán,¹⁴ amely 1941. május 17-én alakult, Császlócon¹⁵ illetve Ungváron, amely a **Csicseri Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet** néven működött. A KALOT feladatának tartotta az ifjúság erkölcsi, kulturális és nemzeti szellemű nevelését. Az egylet célja a nőtlen földműves és földmunkás egyének vallás-erkölcsi nevelése, a földművelő élethivatás ápolása, továbbá a szak- és általános műveltség szolgálata volt.¹⁶

A sportélet Ung vármegyében Ungvárra összpontosult. A sportot a legnagyobb mértékben a következő egyesületek képviselték: **Ungvári Athletikai Club (UAC)**, **Ungvári MOVE Társadalmi és Sportegyesület**, **Ungvári Sport Club (USC)**, **Ungvári Testgyakorlók Köre (UTK)**, **Ungvári Honvéd Tiszti Sportlövő Egyesület**.

¹⁰ KTÁL 45. Fond, 5. opisz, 188. od. zb. 3–72.

¹¹ Benda 2003.

¹² KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 867. od. zb. 106–108.

¹³ Kárpáti Híradó 1941.

¹⁴ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 867. od. zb. 122.

¹⁵ KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 338. od. zb. 21.

¹⁶ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 867. od. zb. 126–136.

Az első ungvári egységes sportegyesület, az **Ungvári Athletikai Club (UAC)** 1910-ben alakult és a sport majdnem minden ágát felkarolta. Már az egyesülés első éveiben megalakultak a különböző szakosztályai (futball, tenisz, atlétika, vívás stb.) amelyek nagymértékben elősegítették a sport népszerűsítését Ungváron és a megyében. Az UAC működése az első világháború éveiben minimális volt. A háború után a feléledő UAC mellett megalakult az **Ungvári Testgyakorlók Köre (UTK)**, nem sokkal később az **Ungvári Munkások Testedző Egyesülete (UMTE)**, majd az **Ungvári Sport Club (USC)**.

Több-kevesebb sikert ért el a kárpátjai sportéletben a **Csapi Sportegylet** és az **Ungvári Katolikus Munkás Sport Club**, amelyek másod- és harmadrendű szerepet játszottak a sport világában és inkább csak helyi jelentőségűek voltak.¹⁷

Gazdasági egyesületek is szép számmal előfordultak Ung vármegye területén az 1940-es években. Ezek közé tartozott a **Nagykaposi Vadásztársulat**,¹⁸ a **Nagykaposi Gazdakör**,¹⁹ a **Kisgejőci Mezőgazdák Köre**,²⁰ a **Dobóruszkai Mezőgazdák Köre**,²¹ a **Tiszasalamoni Mezőgazdák Köre**,²² az **Ungmegyei Sporthorgászok Egyesülete**, a **Turáni Vadászok Országos Egyesülete ungvári szervezete** és a **Sislóci és Vidéke Gazdák Malom Szövetkezete**.

A **Nagykaposi Vadásztársulat** 1940-ben alakult, és az volt a feladata, hogy gondoskodjon a célirányos vadászás és vadtenyésztés előmozdításáról, valamint az alkalmas és elégséges vadászterületről. A társulat fő alapelve volt, hogy a vadászat csupán szórakozásból űzhető, így a lőtt vad nem árusítható.²³

Gazdaságilag fontos tevékenységet végzett az **Ungmegyei Sporthorgászok Egyesülete**, amely 1939. március 1-jén alakult Ungváron. Az egyesület alapszabályban meghatározott célja volt az ungmegyei kincstári halas vizek, vagy más alkalmas vizek bérbevétele, a halszaporítás és halvédelem kifejlesztése, a sporthorgászat és rákászat okszerű űzése, valamint a halászkirándulások rendezése.

A horgászegyesület törekedett arra, hogy nemes halfajokat, főképpen pisztrángféléket szaporítson, továbbá meghonosítson nemes rákokat és olyan halfajokat, mint a galóca és a süllő. Az orvhalászat visszaszorítása érdekében az egyesület minden sikeres bejelentés után jutalomdíjat biztosított.²⁴

A **Tiszasalamoni Mezőgazdák Köre** 1943. május 2-án alakult Tiszasalamonban. Feladatául tűzte ki az önművelés, a mezőgazdaság, a földművelés, az állattenyésztés és a gyümölcsstermesztés fejlesztését, valamint a mezőgazdasággal összefüggő őstermelési ágazatok és mezőgazdasági iparok fejlesztését.²⁵

Ugyancsak megemlítendő a gazdasági egyesületek tekintetében a **Sislóci és Vidéke Gazdák Malom Szövetkezete**. A szövetkezet célja az volt, hogy tagjait és azok hozzá-

¹⁷ Kárpáti Híradó 1942.

¹⁸ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 867. od. zb. 110.

¹⁹ KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 338. od. zb. 7.

²⁰ KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 338. od. zb. 24.

²¹ KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 338. od. zb. 27.

²² KTÁL 47. Fond, 1. opisz, 338. od. zb. 30.

²³ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 867. od. zb. 112–119.

²⁴ KTÁL 45. Fond, 5. opisz, 20. od. zb. 19.

²⁵ KTÁL 45. Fond, 5. opisz, 190. od. zb. 1–6.

tartozóit közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség elve alapján kedvezményesebb vámörléshez, továbbá termékeinek rendes és jó feldolgozásához segítse.²⁶ A szövetséget 1941 augusztusában jegyezte be az ungvári törvényszék.²⁷

A vármegyében több halászati társaság is működött, amelyek jóváhagyott alapszabály és meghatározott ütemterv szerint tevékenykedtek.

A halászati társulatok célja a haltenyésztés előmozdítása a kötelékükbe tartozó vizekben, valamint a halászat ellenőrzése és szabályozása annak érdekében, hogy a halállomány növekedjen. Feladataik közé tartozott a törvényben megszabott halászati intézkedések betartásának ellenőrzése, a halászatot hátráltató intézkedések megakadályozása, a halállomány emeléséről való gondoskodás, valamint az összes gazdaságilag fontos halfajta védelme.²⁸

Miután Kárpátalja területe Csehszlovákia fennhatósága alá került, ezeknek a társulatoknak a működésében szünet állt be.²⁹ A térség Magyarországhoz való visszacsatolása után, 1939. április 28-án a m. kir. földművelésügyi miniszter a 71930/1939 VI.B.2. számú rendeletével elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken alapítsák újjá azokat a halászati társulatokat, amelyek korábban működtek a térségben.

Ily módon alakult újjá az **Alsóung-vidéki halászati társulat** is. Az Ung vízfolyásnak Ungvár illetve Neviceke felső határától a Laborc folyóig terjedő szakaszát a földművelésügyi miniszter olyan típusú vízterületnek nyilvánította, amelyen a halászat csak társulat által gyakorolható. Ebből kifolyólag jött létre 1910. szeptember 2-án az Alsóung-vidéki halászati társulat. A társulat működése azonban leállt, miután a gondjaira bízott vízterület a trianoni békeszerződés értelmében a csehszlovák államhoz került.³⁰ A társulat újjáalakulására 1939. november 6-án került sor.

Ugyancsak újra kezdte működését a **Latorczai halászati társulat**. A társulat 1900-ban alakult, és a Latorca vízfolyásnak Nagygejőc felső határától a Bodrog folyóba történő beömléséig terjedő szakaszát felügyelte. Módosított alapszabályát 1939. november 9-én fogadták el Nagykaposon.³¹

Összességében megállapítható, hogy Ung vármegyében az egyesületi élet fellendülése volt tapasztalható azután, hogy a térség ismét visszatért Magyarország fennhatósága alá. Az 1940-es években számos kulturális, gazdasági, ifjúsági és sportegyesület alakult, viszont több, csehszlovák korszakból fennmaradt egyesület feloszlatta önmagát vagy felszámolásra került. A levanteegyesületek és a községi tűzoltó egyesületek szinte minden településen megtalálhatóak voltak. Ezek mellett népszerűek voltak az ifjúsági, a gazdasági és vallási egyesületek is.

A vármegye tekintetében egyértelműen Ungvár város rendelkezett a legtöbb egyesülettel, azonban számos községben megtalálható volt egy-két társadalmi önszerveződés, amely magába tömörítette az egyazon érdeklődési körrel rendelkező személyeket.

²⁶ KTÁL 45. Fond, 5. opisz, 255. od. zb. 1–8.

²⁷ Malomújság 1943.

²⁸ KTÁL 45. Fond, 5. opisz, 20. od. zb. 1.

²⁹ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 443. od. zb. 6.

³⁰ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 443. od. zb. 10.

³¹ KTÁL 45. Fond, 3. opisz, 443. od. zb. 25.

Nikoletta Nagy

Association Life of Ung County between 1938–1944 in the Light of the Records of the County Deputy

In 1938–1939, in accordance with the First Vienna Award, the area inhabited by Southern part of Transcarpathia returned to the rule of Hungary. This event brought about significant changes in the organization of association life. The actions of the Hungarian government greatly influenced the development of unique social relations all over this area. Between 1939 and 1944, with the support of the Hungarian government, several associations, societies and clubs were established that operated in the region. The purpose of my research is to prove that the operation and work of the associations greatly influenced the cultural situation of Transcarpathian society.

1096. Fond. Ung vármegye Iskolán Kívüli Népművelési Bizottságának iratai (1938–1944).
1096. Fond, 1. opisz, 32. od. zb. 53–57.

Sajtóanyagok

- Kárpáti Híradó 1941. A csapi helyzet. Kárpáti Híradó, 18. évf. (1941), 119. sz., 1941. május 28. 211.
Kárpáti Híradó 1942. Fedák László: Északkeletmagyarország sportja II. Kárpáti Híradó, 19. évf. (1942), 58. sz., 1942. március 12. 1.
Malomújság 1943. Új szövetkezeti malom. Malomújság, 9. évf. (1943), 3. sz., 1943. január 20. 9.

Szakirodalom

- Benda 2003. Benda Mária. Egyesületi és társadalmi élet Bereg megyében. Beregszász, 2003.
Fedinec–Vehes 2010. Fedinec Csilla, Vehes Miklós: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Bp.–Ungvár, 2010.
Halmosy 1983. Nemzetközi szerződések, 1918–1945. Szerk.: Halmosy Dénes. Bp., 1983.
Kosztjó 2014. Kosztjó Gyula: Iskolán kívüli népnevelés Kárpátalján 1940–1944 között. (KMMI-Füzetek XVIII.) Ungvár, 2014.

Szabóné Sinka Szilvia

Rákóczi-telep bányái dolgozóinak társadalma (1954–1969)

Rákóczi-telep születése

A 19. században fellendülő modernizáció, az iparosodás és a fokozódó nyersanyag-kereslet elősegítette a nógrádi szénmedence beintegrálását az ország nehézipari gépezetébe. A település kialakulásának meghatározó tényezői alapvetően a Kiegyezés gazdasági lendületének következtében a szénmedencében megnyitott barnakőszén-bányák, majd a későbbi szovjetizálódás időszakában Rákóczi-telep saját bányái, amelyek hatására létrejött maga a község.

Rákóczi-telep a Mátra lábánál, az erdővel körülhatárolt Kazár-patak völgyében terül el. A község, mint egy tipikus bányásztelepülés, a szénbányászatnak köszönhetően jött létre és a szénbányák üzemeléséig élte virágkorát.

Zárt réteget a munkásságon belül egyedül a bányászok alkottak. Háromnegyed részük örökletes proletár, ebből felük egyenesági ipari-bányász család leszármazottja volt. Az utóbbiak képezték a bányásztársadalom meghatározó csoportját, mivel foglalkozásukat akár több generáción keresztül is üzték. A bányászok további kevés hányadát pedig a mezőgazdaságból érkező idénymunkások tették ki.¹

Az oral history interjúk készítése során magam is tapasztaltam, ha nem tartoznék bányász családba, akkor az interjúk nem készülhettek volna el, mert szóba sem állnak a kívülről érkező emberekkel az idős bányászok.

A következőkben a Rákóczi-telepi bányák dolgozóinak és a település lakóinak összetételét rekonstruálom a népszámlálási adatok, a bányászati törzskönyvek és műszaki-gazdasági statisztikák segítségével. Az előbbieket a település összes lakójára vonatkozó adatokat ismertetik, az 1910 és 2001 közötti népszámlálási időszakban, ennek köszönhetően ki lehet mutatni a bányák bezárásának népesedési hatásait, míg az utóbbi kettő dokumentum a bányászati alkalmazottak és családtagjaik adataival szolgál.

A település bányái az 1950-es és 1960-as években működtek, ezen évtizedek keresztmetszetét lehet látni a bányászati törzskönyveknek köszönhetően. Azonban az anyagok csak szórványosan maradtak fenn, így az első évtizedben csak 3, míg a második időszakban 4 bánya adatai állnak rendelkezésre, és minden bányának más-más évből maradtak fenn a törzskönyvei. Az adott évtizedekből az egymáshoz legközelebbi és egyben legaktívabbnak bizonyuló éveket választom ki és elemzem. 1954 – György, 1955 – Gyula, 1956 – Szurdok és 1962 – Szurdok, 1963 – Tőkés, 1964 – György lejtősnak és 1969 – Rákóczi táró törzskönyveinek segítségével lehet vizsgálni a témát.

A műszaki-gazdasági anyagok tartalmazzák mind az 5 bánya alkalmazottait munkaköreibek alapján az 1960-as években, ennek köszönhetően a bányászati törzskönyvek adatai kiegészülnek és összevethetők. A műszaki-gazdasági dokumentumok a ledolgozott műszakok szerint mutatják be a dolgozók létszámát.

A nógrádi szénmedencében 1848–1867 között, a korai szénbányászat időszakában nem lehetett beszélni rendszeres bányászatról. A szén jelentőségét felismerték, ezért

¹ Gyáni–Kövéér 2006. 221.

1861-ben megalakult a Szent István Kőszénbánya Társulat. 1868-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. megnyitotta a bányáit, ezzel vette kezdetét Nógrád megyében a fokozatosan fejlődő bányászat és folyamatosan növekedő széntermelés.²

Rákóczi-telepen a 20. század közepén történt meg a település 5 bányájának megnyitása széntermelés céljából, amelynek közvetlen kiváltó oka valószínűleg az 1946. október 1-jei szénbánya-államosítás volt. A Rákóczi-telepi bányák közül 1950-ben a Szurdoki lejtősaknát, 1952-ben Tőkés, 1955-ben György, 1956-ban Gyula lejtősaknát nyitották meg. Az 1950-es években nyitotta meg kapuit tehát Rákóczi-telep 5 barnakőszén bányája.³ Rákóczi-táró 1959–1967 között táró- és tanbányaként is működött.⁴

1955 márciusában a Szabad Nógrád című újság szerint is a település ébredezik. Rákóczi-telep végén, a domboldalon ismét új bányát készültek megnyitni. György akna Rákóczi-bányatelep „új büszkesége” Szurdok és Tőkés aknák mellett. Tervek voltak Gyula akna márciusi kihajtásáról is.⁵

„A Nógrádi Szénbányászati Tröszt 1955-ben mintegy 50 millió forintot költött a szénmedence bányaiüzemeire. 1956-ban az öt éves terv első évében azonban minden eddiginél nagyobb összeget fordítanak a szénmedence korszerűsítésére.”⁶

Az új iparág által létrejött szakmunkáshiány miatt a szénvállalat külföldi, szakképzett bányászati alkalmazottakkal segítette a bányászat elindulását. A toborzás a szomszédos országokból történt, így érkeztek az országba szlovák, cseh, német ajkúak.⁷

A 19. században megjelenő polgárosodó társadalom és modernizáció hatására fellendült Magyarországon a nehézipar, azon belül a térségben a bányaipar. A korszakban az ipari forradalom hatására megjelenő technikai újítások stratégiaileg lehetővé tették a bányászat felfutásának kezdeteit a nógrádi szénmedencében is.

A bányászati törzskönyvek tartalmazzák a bányászati alkalmazottak legfontosabb adatait, mint születési és lakóhely, iskola, szakmai végzettség, családi állapot, gyermeklétszám. Ezen törzskönyveknek köszönhetően egy átfogó kép alakul ki a település kereső népességéről és azok családjáról. A születési és lakóhelyek esetében Magyarország történeti statisztikai helységnévtárait, valamint Heves megye esetében Heves megye területi és közigazgatási változásait használtam fel a települések beazonosításához.

A szovjetizálódás időszakában Rákóczi-telep saját bányái megnyitásának hatására létrejött maga a község. Megállapítható, hogy a település a Rákosi-korszak erőltetett iparosításának eszközeként, a „vas és az acél országa” jelmondatnak köszönhetően vált a térség egyik kicsi, de meghatározó szegmensévé.

Bányamunkásság (nemek aránya, családi viszonyok)

A nemek aránya egyértelműen a férfiak túlsúlyát mutatja mind a két évtizedben. A nők száma az 1950-es években még a 60, míg 1960-as években pedig az 50 főt sem közelítette

² Szvircsek 2000. 89.

³ Faller–Kun–Zsámboki–Benke (szerk.) 1997. 358, 363.

⁴ Szvircsek 2000. 425.

⁵ Szabad Nógrád, 1955. március 5., 12.

⁶ Szabad Nógrád, 1955. december 31.

⁷ Szvircsek 2000. 89.

meg egyik bányában sem. Az 1950-es években 1593 fővel, majd az 1960-as években 1485 fővel a bányák közül Szurdok lejtőszaknájában dolgoztak a legtöbben. Egyértelmű, hogy mind a két évtizedben a szurdoki bánya számított a legnagyobbban a rákóczi-telepiek között, nagyjából a felét tette ki az összes dolgozó létszámnak, amely az 1950-es években 2869, míg az 1960-as években 3172 főt jelentett.⁸

A 95% fölötti százalékos arány is tehát a férfiak meghatározó többségét tükrözi, amely egyértelműen a fizikai munka nehézségével magyarázható.

A munkások létszáma a szénmedencében két rétegből tevődött össze: Elsőként a telepített, szakképzett és egyben állandónak számító munkásokból, valamint az ún. kétlaki falusi munkásból, aki a szakmunka alapjaiban vett csupán részt.⁹

A földalatti munkában nem lehetett nőket foglalkoztatni. Kivétel, ha fizikai munkával nem járó munkakörben foglalkoztatták, vagy tanulmányai folytatása alatt gyakorlati képzés céljából tartották a bányában.¹⁰ A nők – a bányászati interjúkból kitűnt – a gépezelői munkakör betöltéséig juthattak a földalatti munkavégzés során, vajúrok nem lehettek.

A gyermekes nők már nem dolgoztak a bányák kötelékében fizikai munkát, hanem adminisztratív munkaköröket láttak el. Több nő a gyermekvállalás után háztartásbeli lett és nem ment vissza dolgozni. A gyerekek nevelése és a háztartás vezetése lett a munkája.

J. József elmondása szerint: „*Feleségem főállású háziaszony és lányunk születése után pedig főállású anyaként otthon volt, mert a keresetem elég volt, hogy el tudjam tartani a családot.*”¹¹

A bányászok elmondásából is kirajzolódott, hogy a különböző helyekről érkező munkásokat a közös és veszélyes munka hamar összecsiszolta, mert a bányákban egymásra voltak utalva. Segítség, összetartás nélkül nem tudtak volna élve hazamenni családjukhoz.

H. János elmondása szerint: „*A brigádunk nagyon összetartó volt. Mindenki tudta, hogy hol és mi a dolga. F-6-os géppel dolgoztam, egy vízbetöréskor én is nagy veszélybe kerültem. Társaim azonnal siettek segíteni.*”¹²

Gyermekek (fő)	György	Gyula	Szurdok	Bányák összesen	Százalék
1 gyermek	140	191	355	686	53,26
2 gyermek	71	102	217	390	30,28
3 gyermek	30	33	73	136	10,56
4 gyermek	10	13	25	48	3,73
5 gyermek	3	6	13	22	1,7
6 gyermek	1	–	4	5	0,39
7 gyermek	–	–	1	1	0,08
Összesen	255	345	688	1288	100

1. táblázat. Gyermekvállalások (1954–1956)¹³

⁸ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

⁹ Szvicsek 2000. 76.

¹⁰ Székely 1964. 244.

¹¹ J. József interjú időpontja: 2012. november 21., 2013. október 2.

¹² H. János interjú időpontja: 2012. szeptember 24., 2013. október 30.

¹³ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

Gyermekek (fő)	György	Rákóczi	Szurdok	Tökés	Bányák összesen	Százalék
1 gyermek	87	254	467	206	1014	57,98
2 gyermek	50	135	248	113	546	31,22
3 gyermek	13	16	58	41	128	7,32
4 gyermek	7	5	21	14	47	2,69
5 gyermek	1	1	6	1	9	0,5
6 gyermek	1	1	1	–	3	0,17
7 gyermek	–	–	–	1	1	0,06
8 gyermek	–	–	1	–	1	0,06
Összesen	159	412	802	376	1749	100

2. táblázat. Gyermekvállalások (1962–1969)¹⁴

György, Gyula, Szurdok és Tökés lejtősnak és Rákóczi-táró esetében is elmondható, hogy átlagosan 1, valamint 2 gyermeket vállaltak a bányászok. Az 1 gyermek vállalása mind a két évtizedben 50% fölött volt és az 1960-as években megközelített a 60%-ot. Előfordult 4, 5, 6 és egyetlen esetben 7, vagy 8 gyermek vállalása is.

A bányászokkal készített interjúk alapján jól kirajzolódott, hogy a II. világháború alatt és utána is több esetben a fiatalok tizenévesen munkába álltak, fiúk, lányok egyaránt. A magyarázata cselekedetüknek az, hogy a sokgyerekes családok nehezen tudták eltartani magukat, a munkaképes gyerekek pedig így próbáltak rajtuk segíteni. K. Józsefné elmondása szerint: „A [háborús] front után nehéz volt az élet, mi fiatalok korán elmentünk dolgozni. Én is a bányában dolgoztam, mint gépkezelő.”¹⁵

Minden interjúból jól kirajzolódott, hogy ezen generáció felnőve kevesebb gyereket vállalt, mert biztosítani akarták utódjaik számára a biztos megélhetést. Tehát a rákóczi-bányai bányászcsaládok gyermekvállalási szokásai megegyeznek az 1950 és 1960-as években, és szignifikánsan 1–2 gyermekre koncentrálnak.

P. János elmondása szerint: „Két fiamat szerettem volna, hogy a bányában dolgozzanak, de látszott, hogy bezárják őket, ezért azt mondtam nekik, hogy végezzenek el egy biztos szakmát.”¹⁶

A bányászok a fiúgyerekeket tehát megpróbálták a bányászati munkák irányába terelni. Az 1970-es években láthatóvá váltak a fokozott bányabezárások, így más szakmák, mint pl: ács, asztalos, lakatos irányába terelték gyerekeiket. Lényeges volt a bányászok számára, hogy a gyerekeik az alapoktatás mellett szakmai végzettséggel kerüljenek ki az iskolából.

A kutatás jelen állásában az észak-magyarországi régió bányászcsaládjait nemzetközi viszonylatban nem lehet összehasonlítani.

¹⁴ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

¹⁵ K. Józsefné interjú időpontja: 2012. november 14.

¹⁶ P. János interjú időpontja: 2012. november 21.

Az iparosodás társadalmi hatásai

A térség korábbi, döntően agrár- (proletár) társadalmának strukturálódása figyelhető meg, az újonnan meginduló nehézipari szektor húzóágazattá vált, ezáltal szívóerőt fejtett ki a paraszti társadalom hagyományos munkarendszerében dolgozók felé. A magasabb életszínvonalat biztosító bányászat tehát vonzó lehetőség volt a szegényparaszti réteg számára. Az ágazat fellendülése egyben egy erőteljes belső migrációs folyamatot is elindított.

<i>Születési helyek (fő)</i>	<i>Bányák</i>	<i>Százalék</i>
Észak-Magyarország	2391	83,34
Közép-Magyarország	68	2,37
Észak-Alföld	110	3,83
Dél-Alföld	39	1,36
Közép-Dunántúl	25	0,87
Nyugat-Dunántúl	12	0,42
Dél-Dunántúl	8	0,28
Trianoni határon túli területek	57	1,99
Nincs adat	159	5,54
<i>Összesen</i>	<i>2869</i>	<i>100</i>

3. táblázat. *Születési helyek összesen (1954–1956)*¹⁷

<i>Születési helyek (fő)</i>	<i>Bányák</i>	<i>Százalék</i>
Észak-Magyarország	2727	85,97
Közép-Magyarország	41	1,3
Észak-Alföld	121	3,81
Dél-Alföld	62	1,95
Közép-Dunántúl	22	0,69
Nyugat-Dunántúl	15	0,47
Dél-Dunántúl	8	0,25
Trianoni határon túli területek	63	2
Nincs adat	113	3,56
<i>Összesen</i>	<i>3172</i>	<i>100</i>

4. táblázat. *Születési helyek összesen (1962–1969)*¹⁸

¹⁷ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

¹⁸ Uo. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

Nagy hangsúlyt helyezett a vezetés a bányász törzsgárda kialakítására, mondván, a kormány „*rendes, becsületes munkásokra*” akar támaszkodni, „*akiket a bányák mellett kíván letelepíteni?*”. A kézzelfogható eredmények azt mutatták, hogy 10000 bányászhozát, -lakást adtak át országszerte.¹⁹

A Salgótarjáni járásba tartozott Rákóczi-telep is, ezzel magyarázható ezen terület magas számadata, amely százalékban 65% fölötti arányt tett ki a tárgyalt első, majd közel 75%-ot a második évtizedben. Ez a járás tette ki a Nógrád megyéből, sőt az észak-magyarországi régióból származók szignifikáns többségét.

A születési helyeknél tehát jól látható, hogy a bányászati dolgozók meghatározó többsége az 1950-es és az 1960-as években is 2000 fő fölött, 80% fölötti aránnyal Észak-Magyarországról és főként Nógrád, valamint Heves megyéből, tehát a közvetlen járásokból származott.

A hevesi járások közül az Egri emelkedett ki az 1950-es években 10% fölötti aránnyal. Azonban az 1960-as években egyik Heves megyei járás sem érte el a 10%-os születési értéket.

A szomszédos észak-alföldi és közép-magyarországi régiókban már csupán néhány százaléka született a dolgozóknak. A legkevesebben a dunántúli régiókból érkeztek, egyedül ezen területről származók létszáma nem érte el az 1%-os arányt egyik tárgyalt évtizedben sem. Ez azzal magyarázható, hogy a Dunántúlon is megnyitották a bányákat és a lakosság többsége a közvetlen születési helyén maradt.

Az országon belüli mobilitás nagyon kevésnek mondható mind a két évtizedben. Az országon belüli migrációban relatíve nincsen különbség az 1950-es és 1960-as években. A nehézipar régió és megyén belüli húzóágazata viszont jól látható a törzskönyvekben szereplő születési helyekből. Sok esetben a régió, vagy a megye másik végére költöztek az emberek a jobban fizető munka reményében. Régió és megyén belüli mobilitás, tehát belső migráció figyelhető meg.

Az 1960-as években megnövekedett azok száma, akik helyileg észak-magyarországiak, tehát a bányák régiójában születtek, amely nagymértékben magyarázható a bányász lakások építésével és átadásával. A fiatal bányászok tehát letelepedtek a barnakőszén bányák vonzáskörzetében.

Figyelemre méltó a trianoni határokon túlról érkezők kb. 2%-os aránya, amely azzal magyarázható, hogy a vállalat szakmai tudás átadása céljából telepített külföldi munkásokat hazánkba.

Akadnak olyan külföldiek, akik hamar hazatértek, voltak, akik pedig asszimilálódtak a lakosság közé. A felvidékről érkezett bányamunkások ideiglenes szálláson éltek, mert nem végleges munkára alkalmazták őket.²⁰ Ezen intézkedés is mutatja, hogy a külföldi munkásokat elsősorban a tapasztalatok átadása miatt foglalkoztatták.

A régiók távolsága megmutatkozott a létszámban, mert a távolság egyenesen arányos a dolgozók születési létszámának a csökkenésével. Tehát főleg a bányák régiója és a szomszédos területek alkották a dolgozók születési helyének szignifikáns többségét, közel 85%-os aránnyal mind a két évtizedben.

¹⁹ Bircher–Schuller (szerk.) 2006. 283–284.

²⁰ Szvircek 2000. 89–90.

Elmondható, hogy az 1960-as években már minden magyarországi megyéből származtak bányászati dolgozók, ha csupán néhány főről beszélünk is.

A bányászat fellendülése egyben tehát egy belső migrációs folyamatot is elindított. A vándorló bányászat által vált tipikussá, hogy a kolóniát mindig ott alakították ki, ahol éppen új bányát, vagy bányákat létesítettek. A bányásztelepek házai jellemzően téglából épültek, kétszobások voltak, konyhával, kamrával, tornáccal rendelkeztek.²¹

Rákóczi-telepen 1956 során vették tervbe az ún. újtelepi rész megépítését, amellyel biztosítani akarták az ifjú bányászok letelepedését a településen: „*Megyénk legkisebb bányatelepe, a Rákóczi-telep számos új létesítménnyel gazdagodik a második öt éves terv végrehajtása során. A munkás és lakások egész sora [...] épül a vidéki bányászoknak.*”²²

A szénbányászat törzsgárdájának megteremtéséhez feltétlenül szükséges volt a bányászok kolonizálása, a toborzott és más vidékekről érkezett bányászoknak lakások biztosítása. 1957 márciusában a megye legkisebb bányatelepén kezdtek meg új lakótelepi rész kialakítását, így Rákóczi-telepen sorra épültek a házak. A tervek szerint a lakótelepen végül is összesen 148 család élhet majd.²³

M. János elmondása szerint: „*Már 1956. szeptember 12-én átadták a ház kulcsát, az elsők között költöztünk be az új házakba, ahol még akkor csak az első sor épült, majd később négy vízszintes, a főúttal párhuzamosan futó sort alakítottak ki.*”²⁴

A munkások lakhelye tehát az 1950-es években egyértelműen Nógrád megye járásaira, valamint Salgótarján vonzáskörzetére koncentrált, 72%-os, az 1960-as években majdnem 86%-os aránnyal.

A legkiemelkedőbb arányt mind a két évtizedben a salgótarjáni járás mutatta. Az 1950-es években 68,56%, amely több mint 10%-kal nőtt az 1960-as években. A rákóczi-telepi bányák vonzáskörzetében lakott tehát a dolgozók szignifikáns többsége. A többi nógrádi járás esetében megállapítható, hogy egyiknél sem emelkedett a számuk 100 fő fölé.

Heves megye járásai közül egyértelműen a legkiemelkedőbb az egri, száma majdnem elérte a 12%-ot is. A második legnépszerűbb járásnak a pétervásárai számított, ahonnan a munkások közel 5%-a származott az 1950-es években. A Heves megyei járásokban lakók száma azonban összesen az 1960-as években már alig érte el a 10%-ot.

Az egyéb kategóriába tartozók az ország minden tájáról érkeztek, számuk alig érte el a 2%-ot. A törzskönyvek leírásaiban a kazári, kisterenyei és mizserfai szállók jelenlétét lehet megfigyelni, amelyek Rákóczi-telep vonzáskörzetében helyezkedtek el. Számos esetben azonban nem tüntettek fel külön tartózkodási helyet, de biztosra mondható, hogy nagyobb távolságokról nem utaztak napi szinten haza a munkások.

Az országon belüli mobilitás kevésnek mondható mind a két évtizedben a születési helyekhez hasonlóan. Ezen jelenség egyértelműen a bányákra épülő új települések építésével és a bányászok letelepítésével magyarázható.

²¹ Dzsida 1944. 129–132.

²² Szabad Nógrád, 1956. augusztus 18.

²³ Nógrádi Népszerűség, 1958. február 19.

²⁴ M. János interjú időpontja: 2013. október 9.

<i>Nógrád megye járásai (fő)</i>	<i>György</i>	<i>Gyula</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Bányák összesen</i>	<i>Százalék</i>
Balassagyarmati járás	5	9	43	57	1,99
Pásztói járás	4	–	34	38	1,32
Rétsági járás	–	–	2	2	0,07
Salgótarjáni járás	372	505	1090	1967	68,56
Szécsényi járás	1	2	5	8	0,28
<i>Összesen</i>	382	516	1174	2072	72,22
<i>Heves megye járásai (fő)</i>					
Egri járás	47	139	149	335	11,68
Füzesabonyi járás	2	10	10	22	0,77
Gyöngyösi járás	–	7	18	25	0,87
Hatvani járás	–	5	14	19	0,66
Hevesi járás	–	9	4	13	0,45
Pétervásárai járás	24	35	100	159	5,54
<i>Összesen</i>	73	205	295	573	19,97
Egyéb	4	12	52	68	2,37
Nincs adat	7	77	72	156	5,44
<i>Összesen</i>				2869	100

5. táblázat. Lakóhelyek (1954–1956)²⁵

<i>Nógrád megye járásai (fő)</i>	<i>György</i>	<i>Rákóczi</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Tóké</i>	<i>Bányák összesen</i>	<i>Százalék</i>
Balassagyarmati járás	–	–	20	2	22	0,69
Pásztói járás	1	–	59	37	97	3,06
Rétsági járás	–	–	1	–	1	0,03
Salgótarjáni járás	209	647	1104	561	2521	79,48
Szécsényi járás	3	2	52	17	74	2,33
<i>Összesen</i>	213	649	1236	617	2715	85,59
<i>Heves megye járásai (fő)</i>						
Egri járás	29	–	52	47	128	4,04
Füzesabonyi járás	1	–	12	3	16	0,5
Gyöngyösi járás	–	–	4	–	4	0,13
Hatvani járás	–	–	6	–	6	0,19
Hevesi járás	–	–	1	–	1	0,03
Pétervásárai járás	10	16	100	42	168	5,3
<i>Összesen</i>	40	16	175	92	323	10,19
Egyéb	1	–	46	8	55	1,73
Nincs adat	6	26	28	19	79	2,49
<i>Összesen</i>					3172	100

6. táblázat. Lakóhelyek (1962–1969)²⁶²⁵ MNL NMI, XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.²⁶ Uo. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

Az iskolapadtól a szakmai munkáig

A Nógrádi Lapok 1885. október 11-én adta hírül, hogy Nemtiben felavatták az iskolát és a településhez tartozó Nemti-bánya oktatási intézményéről is szolt az írás. E szerint szép népiskola működött a községrészen. A cikkből kiderül az is: a kőszénbánya iparvállalat főgondnoka a tanítók lelkére kötötte a valláserkölcset és hogy a különféle nemzetiségű bányamunkások közt minél szélesebb körben terjesszék a magyar nyelvet.²⁷

Az oktatás demokratizálásának alapelve vezette az iskolaügy irányítóit akkor, amikor 1945. augusztus 18-án elrendelték a nyolcosztályos általános iskola megszervezését. A nyolcosztályos, elemi képzést nyújtó iskola nem volt előzmények nélkül való a magyar iskoláztatás történetében. Az 1940. évi 20. törvény elrendelte a nyolcosztályos elemi népiskolák létesítését, de a háborús viszonyok hátráltatták ennek tömegessé válását. Különbőség volt a már helyenként működő nyolcosztályos népiskolák és az új általános iskola között. Az előbbi megőrizte népiskola jellegét, továbbtanulásra nem jogosított. Az utóbbi viszont a polgári iskolákat és a gimnáziumok alsó négy osztályát magába olvasztotta.²⁸

Az iskolai végzettségek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a bányászati dolgozók legnagyobb arányban az 1950-es és 1960-as években is alapfokú oktatási intézményekben végezték tanulmányaikat úgy, mint általános, elemi és polgári iskola. Az adatok is jól mutatják, hogy az összes alkalmazott kb. fele elemi iskolát végzett mind a két évtizedben. A dolgozók 79% fölötti arányban alapfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek az 1950-es években, és az 1960-as években is az összes alkalmazott közel 73%-a végzett elemi, vagy általános iskolát. A számarány néhány százalékos csökkenést mutatott az 1950-es évekhez képest, de még mindig szignifikánsan képviselték magukat az alapfokú iskolák a bányászok körében. Csökkent ugyanakkor a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők számaránya az 1960-as években.

Iskolatípusok	Bányák				
	Munkavállalók száma (fő)				
	György	Gyula	Szurdok	Összesen	Százalék
<i>Alapfokú iskolák</i>					
általános	112	143	389	644	22,45
elemi	259	466	872	1597	55,66
polgári	6	8	18	32	1,12
Összesen	377	617	1279	2273	79,23
<i>Középfokú iskolák</i>	26	25	89	140	4,88
<i>Felsőfokú iskolák</i>	6	1	9	16	0,56
<i>Szakiskolák</i>	2	6	6	14	0,49
<i>Analfabéta</i>	2	4	20	26	0,9
<i>Nincs adat</i>	53	157	190	400	13,94
Összesen	466	810	1593	2869	100

7. táblázat. Iskolai végzettségek (1954–1956)²⁹

²⁷ Nógrádi Lapok, 1885. október 11.

²⁸ Pukánszky-Nóbik

²⁹ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

<i>Iskolatípusok</i>	<i>Bányák</i>					
	<i>Munkavállalók száma (fő)</i>					
	<i>György</i>	<i>Rákóczi</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Tökés</i>	<i>Összesen</i>	<i>Százalék</i>
<i>Alapfokú iskolák</i>						
általános	66	207	486	207	966	30,45
elemi	137	206	612	364	1319	41,58
polgári	2	5	14	2	23	0,73
Összesen	205	418	1112	573	2308	72,76
<i>Középfokú iskolák</i>	16	34	89	37	176	5,54
<i>Felsőfokú iskolák</i>	2		3	1	6	0,19
<i>Szakiskolák</i>	2	2	5	2	11	0,35
<i>Analfabéta</i>	1	1	2	2	6	0,2
<i>Nincs adat</i>	34	236	274	121	665	20,96
Összesen	260	691	1485	736	3172	100

8. táblázat. Iskolai végzettségek (1962–1969)³⁰

A munkásgyermek hamar elkezdtek dolgozni, mert a család megélhetése függött sokszor attól, hogy minél korábban munkába álljanak a fiatalok. 14–16 évesen már aktív dolgozónak számítottak a bányászati alkalmazottak is, akik a jó kereseti lehetőség reményében kezdtek el dolgozni a bányákban.

A bányászok nem tartották lényegesnek a magas iskolai végzettség megszerzését. Az erkölcsi nevelés, a megbecsülés vált számukra meghatározóvá. A presztízs megszerzéséhez vezető út a számukra a munkán keresztül vezetett.

A kezdő fiatal dolgozókat a bánya megismerése után munkáscsapatokhoz osztották be, ahol 2–3 évet töltöttek el. Ezen idő alatt megfigyelték a vájárok munkáját és gyakorlati ismeretekre is szert tettek.³¹ A bányászati szakmunkásképzés kiindulópontja a segédvájári tanfolyam volt. Azt a dolgozót, aki a bányában csapaton eltöltött 300 műszakkal rendelkezett, 70 órás segédvájár tanfolyamra lehetett beiskolázni. A segédvájárrá minősítés után 300 csapaton eltöltött műszak után vájártanfolyamra jelentkezhetett.³²

A bányászok munkája tehát nem követelte meg az alapfokú iskolánál nagyobb végzettséget. A vállalat többször beiskolázta az alkalmazottakat és el tudtak végezni különböző technikumokat, szakmájuk mellett néhányan érettségivel is rendelkeztek. Ezzel magyarázható, hogy a középfokú végzettségűek aránya csak 5% körül mozgott mind a két évtizedben.

A vájárokból bizonyos gyakorlati idő után az aknászok elvégzésével aknászok is válhattak, akik a bányamunkát közvetlenül irányították.³³ A szakiskolát végzettek száma

³⁰ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

³¹ Szivircsek 2000. 95.

³² Székely 1964. 259.

³³ Uo. 45.

azonban alig érte el a 0,5%-ot. A bányászok nagy része munka mellett végezte el a vājártanfolyamot is és több esetben nem tartottak igényt további iskolák elvégzésére.

A felsőfokú szakmák közé tartozott a mérnök és más felsőfokú végzettségű személy, akik kis számuk ellenére is összehangoltan irányították a bányászati munkát. A felsőoktatásban részt vettek száma is csupán 0,5% körül mozgott mind a két évtizedben.

<i>Szakmák (fő)</i>	<i>György</i>	<i>Gyula</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Bányák összesen</i>	<i>Százalék</i>
<i>Bányaiipari munkás</i>					
aknász	7	5	12	24	0,84
csatlós	1	9	348	358	12,48
csillés	–	73	200	273	9,52
kovács	6	8	23	37	1,29
lakatos	15	13	35	63	2,2
vājár	122	261	667	1050	36,6
egyéb	10	12	69	91	3,17
<i>Összesen</i>	161	381	1354	1896	66,1
<i>Építőipari munkás</i>	24	29	67	120	4,19
<i>Egyéb szakmunkás</i>	2	9	6	17	0,59
<i>Egyéb nem szakmunkás</i>	–	10	10	20	0,7
<i>Műszaki</i>	4	5	52	61	2,12
<i>Adminisztrátor</i>	2	2	28	32	1,12
<i>Kisegítő</i>	–	1	16	17	0,59
<i>Ipari tanuló</i>	2	–	12	14	0,49
<i>Nincs adat</i>	271	373	48	692	24,1
<i>Összesen</i>	466	810	1593	2869	100

9. táblázat. Szakképzettségek (1954–1956)³⁴

<i>Szakmák (fő)</i>	<i>György</i>	<i>Rákóczi</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Tőkés</i>	<i>Bányák összesen</i>	<i>Százalék</i>
<i>Bányaiipari munkás</i>						
aknász	5	18	21	6	50	1,58
csatlós	14	65	216	110	405	12,77
csillés	23	11	107	49	190	5,99
kovács	2	6	10	10	28	0,88
lakatos	8	37	37	20	102	3,22
vājár	145	412	854	333	1744	54,98
egyéb	11	10	50	32	103	3,25
<i>Összesen</i>	208	559	1295	560	2622	82,66

³⁴ MNL NML. XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

<i>Szaktmák (fő)</i>	<i>György</i>	<i>Rákóczi</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Tőkés</i>	<i>Bányák összesen</i>	<i>Százalék</i>
<i>Építőipari munkás</i>	13	36	51	32	132	4,16
<i>Egyéb szakmunkás</i>	–	4	8	3	15	0,47
<i>Egyéb nem szakmunkás</i>	9	3	–	9	21	0,66
<i>Műszaki</i>	7	20	66	43	136	4,29
<i>Adminisztrátor</i>	6	23	21	14	64	2,02
<i>Kiszegítő</i>	2	17	15	4	38	1,2
<i>Ipari tanuló</i>	1	-	12	4	17	0,54
<i>Nincs adat</i>	14	29	17	67	127	4
<i>Összesen</i>	260	691	1485	736	3172	100

10. táblázat. Szakképzettségek (1962–1969)³⁵

14 év alatti gyermeket földalatti munkára dolgozni nem vettek fel, 16 év alattiakat pedig esti bányamunkára nem alkalmazhattak. A 14 évet betöltött gyerekeket külső, könnyebb munkára alkalmazták.³⁶

A kezdő dolgozók a szállítási és rakodási munkáknál kaphattak beosztást úgy, mint szállító, csilleösszekapcsoló, vagyis csatlós. Rendszerint 600 eltöltött műszak után a szállításnál, vagy más földalatti kezdő munkakörben alkalmazott dolgozó beosztást kaphatott valamely termelő, vagy karbantartó egységben. A csapatban eltöltött ismételt 600 műszak után a dolgozó kezdetben csillós, tehát bányászati segédmunkás lett, aki vájárok segítségével dolgozott. Majd tanfolyam elvégzése után segédvájárként elsajátíthatta a gyakorlati alapismereteket, sikeres vájárvizsga után pedig szakmunkásnak ismerték el és vájárként dolgozhatott. A vájár magasabb képesítése mellett lehetett hosszabb gyakorlattal rendelkező, kiváló dolgozók közül kiválasztott szállítási felvigyázó, valamint robbantómester. Vájárok aknászokká is válhattak az aknászképző elvégzésével, s így a bányamunkát közvetlenül irányíthatták.³⁷

A törzskönyvek adataiból is jól látható, hogy természetesen legnagyobb arányban közvetlenül a termelőmunkát végzők, tehát a vájárok voltak jelen kb. 37%-os aránnyal az 1950-es, majd 55%-os aránnyal az 1960-as években.

A bányaiipari munkások közé tartoztak még a kovácsok és lakatosok is, akik több mint 3%-os arányt képviseltek az 1950-es években és 4% fölötti, növekedő arányt az 1960-as években. A munkájukkal kiegészítették és egyben segítették a bányászok munkáját, nagymértékben hozzájárultak a bányák zavartalan működéséhez.

A vájárok beiskolázásának köszönhetően a bányaiipari munkások között megfigyelhető az aknászok alig 1%-os aránya is az 1950-es és már több mint 1,5%-os aránya az 1960-as években. A bányák dolgozóinak szignifikáns többsége, 66%-a végzett bányaiipari munkát az 1950-es, míg kb. 82%-uk az 1960-as években.

Az 1960-as években tehát több mint 15%-os növekedés figyelhető meg a bányaiipari munkás kategóriában. Összességében tehát a bányaiipari munkások alkották a bányászati

³⁵ MNL NML XXIX. 681. A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

³⁶ Szvircsek 2000. 96.

³⁷ Székely 1964. 45–48.

alkalmazottak többségét, élükön az aknásszal, vájárral, csilléssel és csatlóssal (bányaiipari segéd munkások).

A műszaki dolgozók gépkezelési tanfolyamot végezhettek és a szállítás keretében gépkezelőként dolgozhattak.³⁸ A törzskönyveknek köszönhetően tudhatjuk, hogy a gépkezelők közé a lámpa-, szivattyú-, ventilátorkezelők, technikusok tartoztak. A műszakiak csupán 2%-át tették ki az összes munkavállalónak. Számuk megduplázódott az 1960-as években és 4% fölé emelkedett.

A bányászati folyamatot végző munkások mellett építőiparosok is segítették a bánya zavartalan működését. Ezen munkakörök az ács, asztalos, esztergályos, festő, kőműves, villanszerelő. A másik nagyobb egységet alkották, de arányuk csak 4% körül mozgott mind a két évtizedben. Az építőipari szakemberek és az ipari tanulók aránya azonban stagnálást mutatott az 1960-as években.

Az adminisztrátori dolgozók létszáma alig érte el az 1%-ot. A munkakörbe főként bérelszámoló, telefonközpontos, minőségellenőr (meős) feladatot ellátók tartoztak. A számuk 2% fölé emelkedett az 1960-as években. Azonban jól látható, hogy az adminisztrátorok száma elenyésző, amely valószínűleg a központosítottsággal magyarázható. Tehát a bányák kötelékében dolgozó irodisták csak a legalapvetőbb feladatokat látták el, a fontosabb ügyintézés a bányavállalat központjában történtek.

A műszaki-gazdasági adatok alapján az alkalmazottak állományi létszámáról lehet képet kapni a különböző munkakörök szerinti felosztásban. Ezen adatok elsősorban kiegészítik, egyben megerősítik az előbbieken bemutatott törzskönyvek információit az 1960-as évek viszonylatában.

Az 1950-től alig egy évtized alatt Rákóczi-telep határában megnyíló bányák lehetővé tették, hogy a település lakói egyre közelebb kerüljenek munkahelyükhöz, hiszen akár gyalogosan is megközelíthetők voltak számukra a különböző aknák. Azonban részletes adatok a dolgozói létszámról csak az 1960-as évekből állnak rendelkezésre.

<i>Bányák</i>	<i>György</i>	<i>Gyula</i>	<i>Rákóczi</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Tőkés</i>	<i>Összesen</i>	<i>Százalék</i>
<i>Bányaiipari munkás</i>	413	861	752	3125	1102	6253	85,55
<i>Építőipari munkás</i>	–	–	–	15	4	19	0,26
<i>Nem ipari munkás</i>	–	–	–	22	–	22	0,3
<i>Műszaki</i>	34	60	46	151	57	348	4,76
<i>Adminisztrátor</i>	3	5	15	43	6	72	0,99
<i>Kisegítő</i>	9	21	157	24	13	224	3,06
<i>Ipari tanuló</i>	–	1	304	64	2	371	5,08
<i>Összesen</i>	459	948	1274	3444	1184	7309	100

11. táblázat. Rákóczi-telep bányáinak alkalmazottai munkakörök alapján (1963–1971)³⁹

³⁸ Székely 1964. 48.

³⁹ MNL NML Szénbányászati műszaki-gazdasági jelentések, Kazári Bányüzem (1963–1971). (Rendezetlen.) A táblázatot készítette: Szabóné Sinka Szilvia.

György lejtősaknáról műszaki-gazdasági levéltári adatok 1964-től állnak rendelkezésre. A bánya 1966-ig működött, így az utolsó 3 év adatait lehet összehasonlítani. Egyértelműen bányai munkások alkották az alkalmazottak többségét, sőt majdnem az egész létszámot 413 fővel. Gyula lejtősakna esetében 1963-tól állnak rendelkezésre adatok, egészen a bánya teljes felszámolásáig, vagyis 1967-ig. A legtöbben a bányai munkások voltak ebben a bányában is, 861 fővel. Gyulán tehát dupla annyian dolgoztak, mint Györgyben. Gyula lejtősakna külszínén rakodórész is létrejött több épületegyüttessel, ezzel magyarázható a magasabb alkalmazotti létszám. Gyula és György lejtősakna esetében építőipari és nem ipari munkást nem tartalmaztak a műszaki dokumentumok, de biztosan állítható, hogy dolgoztak a bányákban, mert a törzskönyvek kimutatták a jelenlétüket.

Mindkét bányánál az 1967-es műszaki-gazdasági dokumentum még mutat dolgozót, amely valószínűleg azért lehetséges, mert a végső, felszámolási, bezárási munkálatok elvégzésére alkalmazták őket.

„Ifjúsági üzem”, ezt a feliratot lehetett olvasni a Rákóczi-telepi tanbánya bejáratánál. *„Itt nevelődik a jövő bányász-nemzedéke. Itt végzik el a heti három napos gyakorlati munkát, hogy ne csak elméletileg, hanem gyakorlatilag is jól képzett szakemberekké váljanak.”*⁴⁰ A szomszédos nagybátonyi vājáriskolások itt szereztek meg a gyakorlati tapasztalataikat. *„Volt ez a bánya országos vetélkedő színhelye is. A vājártanulók legjobbjai itt mérték össze tudásukat, felkészültségüket.”*⁴¹

A táróról 1964-től rendelkezünk adatokkal, ekkor a bányai munkások létszáma megközelítette a 800 főt, az ipari tanulóké pedig 300 fölötti volt. Ezen utóbbi adat is mutatja, hogy a táró 1959-től tanbányaként működött, de az utolsó évben, 1967-ben látsszik, hogy már nem rendelkezett ipari tanulóval. Maga a bánya 1971-ig üzemelt, tehát az 5 rākóczibányai bánya közül a legtovább.

A szurdoki lejtősaknáról az adatok csak 1963-tól állnak rendelkezésre egészen 1970-ig, amikor bezárták. A szurdoki aknának meglehetősen sok épülete volt a külszínén is. Ezzel magyarázható, hogy néhány építőipari és nem ipari munkást is alkalmaztak, hiszen az épületek karbantartása igényelte a szakképzett munkaerőt. Tőkés lejtősakna Szurdokhoz tartozott, erre néhány utalást találhatunk a műszaki adatokban. Szurdok lejtősakna tekinthető a legnagyobb egységnek a rākóczibányai 5 bánya közül, létszáma háromszorosra Rākóczi és Tőkés létszámának.

A nógrádi szénmedencében a bányákat már 1965-től elkezdték felszámolni, Györgyöt 1966-ban, Gyulát és Tőkést 1967-ben, majd 1970-ben Szurdokot, és 1971-ben Rākóczi-tárót is bezárták, ezzel megszűnt az összes rākóczibányai bánya.⁴² A szurdoki telephelyet a Kazári Zöldmező TSZ vette át, Gyula-rakodót a Magyar Vasötvözetgyár, Rākóczi-tanbányát a Magyar Állami Földtani Intézet vette át.⁴³ A tanbánya II. telepén már 1966 végén a Nógrádi Szénbányászati Tröszt gombatelepet létesített.⁴⁴

Az aknák bezárása után a környező községekben lévő bányák biztosították a település lakói számára a mindennapi megélhetést, azonban azok rendszerváltás utáni fokozatos bezárása maga után vonta a bányászati munkalehetőségek szűkülését.

⁴⁰ Nógrádi Népújság, 1959. december 12.

⁴¹ Nógrád, 1970. augusztus 1.

⁴² Szvicsek 2000. 425.

⁴³ Lassin 1987. 143–144.

⁴⁴ Nógrád, 1966. december 22.

Összegzés

Rákóczi-telepnél elmondható, hogy a bányákra épülő kolóniáról és magáról a településről a legteljesebbek a népszámlálási adatok, amelyek a település lakói számának folyamatos növekedését mutatták a környékbeli, valamint a települési bányák fokozatos megnyitásának és ez által a munkások letelepedésének köszönhetően. Ez a jelenség egészen a bányák bezárásáig volt megfigyelhető.

A Rákóczi-telepi bányászcsaládok gyerekvállalási szokásai megegyeznek az 1950 és 1960-as években, 1–2 gyermekes családmoddell vált jellemzővé.

Az országon belüli mobilitás kevésnek mondható mind a két évtizedben. Az országon belüli migrációban a születési és lakóhelyeknél relatíve nincsen különbség az 1950-es és 1960-as években. Az 1960-as években megnövekedett azok száma, akik helyileg észak-magyarországiak, tehát a bányák régiójában születtek, amely nagymértékben magyarázható a bányászlakások építésével, a bányászok letelepedésével. A nehézipar régió és megyén belüli húzóágazata figyelhető meg a születési helyeknél. A régió és megyén belüli mobilitás, tehát belső migrációs folyamat jellemző.

A bányászok munkája nem követelte meg az alapfokú iskolánál nagyobb végzettséget. Az erkölcsi nevelés és megbecsülés vált számukra meghatározóvá. A presztízs megszerzése számukra a munkán keresztül vezetett.

A törzskönyvek és a műszaki-gazdasági adatok segítségével megfigyelhető, hogy mindegyik bányában evidensen a legtöbben a bányaiipari munkások dolgoztak. A törzskönyvek alapján azon belül is a termelőmunkát végzők vajúrók voltak meghatározó arányban. A második nagyobb kategóriát az építőipari munkások alkották, akik a bányászati termelő munka zavartalan működését biztosították.

A műszaki-gazdasági mutatók nagyobb állományi létszámot mutattak, mint a törzskönyvek, amely azzal magyarázható, hogy a gazdasági mutatóknál mind az 5 rákóczi-bányai bánya adatai rendelkezésre állnak majdnem az egész 1960-as években.

Figyelemre méltó, hogy a több száz főt dolgoztató bányák adminisztrációját néhány irodista képes volt elvégezni. Kis arányuk a vállalat központosításával magyarázható.

Minden bányában alkalmaztak ipari tanulót, ebből is kitűnik, hogy fontosnak tartották a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nél a bányászati utánpótlást.

Megállapítható, hogy a település a Rákosi-korszak erőltetett iparosításának eszközeként, a „vas és az acél országa” jelmondatnak köszönhetően vált a térség egyik kicsi, de meghatározó szegmensévé.

Szilvia Szabóné Sinka

The Society of Rákóczi-telep Mine Workers (1954–1969)

Rákóczi-telep is located at the foot of the Mátra hills, in the valley of the Kazár stream surrounded by forests. The village, like a typical mining settlement, was created thanks to coal mining and enjoyed its heyday until the coal mines were in operation.

As a means of the forced industrialization of the Rákosi era, it became a small but defining segment of the region thanks to the slogan “the country of iron and steel”. Its mines operated in the 1950s and 1960s, a cross-section of these decades can be seen thanks to the mining registers. With the help of the registers and the technical and economic data used for our study, it can be observed that the majority of workers in each mine were evidently mining workers. Their work did not require an education higher than elementary school. They gained prestige through work. The second larger category was made up of construction workers, who ensured the uninterrupted operation of mining production work. It is noteworthy that the administration of the mines, which employed hundreds of people, could be managed by a few clerks. Their small number can be explained by the centralization of the company. Industrial apprentices were employed in all of the mines, which also shows that mining supply was considered important at Salgótarján Coal Mine PLC. (Salgótarjáni Kőszénbánya Rt).

Források

Levéltári források

- MNL NML Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára
XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat iratai (1946–2004).
Mizserfai–Kazári Szénbányák Törzskönyvei 1880–1970-ig.
Szénbányászati műszaki-gazdasági jelentések, Kazári Bányaüzem (1963–1971).
(Rendezetlen)

Interjúk

- H. János interjú időpontja: 2012. szeptember 24., 2013. október 30.
J. József interjú időpontja: 2012. november 21., 2013. október 2.
K. Józsefné interjú időpontja: 2012. november 14.
M. János interjú időpontja: 2013. október 9.
P. János interjú időpontja: 2012. november 21.

Sajtóforrások

- Nógrád, 1966. december 22.; 1970. augusztus 1.
Nógrádi Lapok, 1885. október 11.
Nógrádi Népújság, 1958. február 19.; 1959. december 12.
Szabad Nógrád, 1955. március 5., 12.; 1955. december 31.; 1956. augusztus 18.

Szakirodalom

- Benke–Faller–Kun–
Zsámboki (szerk.) 1997. A magyar bányászat évezredek története. Szerk.: Benke István,
Faller Gusztáv, Kun Béla, Zsámboki László. II. kötet. Bp.,
1997.
- Bircher–Schuller
(szerk.) 2006. Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok
az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójának
tiszteletére. Szerk.: Bircher Erzsébet, Schuller Balázs. Sopron,
2006.

- Dzsida 1944. Dzsida József: A Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. nógrádi szénbányászatának története 1868–1943-ig. Salgótarján, 1944.
- Gyáni–Kövér 2006. Gyáni Gábor, Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006.
- Lassan 1987. Lassan József: A nógrádi szénbányászat felszabadulás utáni műszaki története 1945–1985. II. kötet. Salgótarján, 1987.
- Pukánszky–Nóbik Pukánszky Béla, Nóbik Attila: A magyar iskoláztatás története a 19–20. században. IX.1. Harc az iskoláért – Az iskolarendszer átformálása. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/ix1_harc_az_iskolrt_az_iskolarendszer_tformlsa.html (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 2.)
- Székely 1964. Székely Lóránt: Bányászati alapismeretek. Bp., 1964.
- Szvircsek 2000. Svzircsek Ferenc: Bányászkönyv. Salgótarján, 2000.

Tusz Ilona

**Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.)
Sorozatszerkesztő: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, 2020. 167 pp.**

A Helynévtörténeti Tanulmányok szerkesztői által kitűzött cél az, hogy szakmailag ellenőrzött, tudományos fórumot biztosítson a Kárpát-medence helyneveinek történetét kutató szakemberek számára. Tehát nemcsak nyelvészek publikációi jelennek meg ebben a körülbelül évente kiadott folyóiratban, hanem más tudományterületek képviselőinek legfrissebb beszámolóit is. Legutóbbi, 16. kötete 2020-ban jelent meg. Olyan izgalmas kérdéseket érintenek a benne szereplő írások, mint hogy Trianon hatással volt-e a helynévrendszerre, de azt is megtudhatjuk, hogy a víznevek vagy a tóvígi magánhangzók hogyan segítik a kronológiai viszonyok feltérképezését. A szerzők többségének fő kutatási területe a helynévtörténet, de az ezzel való foglalkozás egyáltalán nem kritériuma a kötetben való megjelenésnek.

Rögtön az első tanulmány Juhász Péter tollából származik, akinek szakterülete a történettudomány, ezen belül is a magyar őstörténet, jelen írásában azonban a nyelvtudomány és a régészet eredményeit hangolja össze. Vállalása igen nagy, hiszen Erdély vízneveit, valamint ebből kiindulva a különböző népek Erdélybe való betelepülését kívánja megvizsgálni. (És mivel a kötet terjedelmének jelentős hányadát teszi ki tanulmánya, így én is nagyobb figyelmet szentelek írásának a folyóirat legutóbbi számának bemutatása kapcsán.) Juhász rögtön az elején megindokolja, hogy azért foglalkozik különös tekintettel a víznevekkel, valamint a településnevekkel, mert a régészeti adatokkal kiegészítve ezen adatokból kiindulva beazonosíthatóvá válik egy-egy etnikum, továbbá az időrendre is következtetni lehet. Ugyanakkor azt is megemlíti, hogy a vizsgálat korántsem problémamentes, a jövevénynevek elhatárolása például igencsak megnehezíti a kutatók dolgát.

Tudjuk, hogy minél nagyobb (hosszabb) egy vízfolyás, elnevezése annál szélesebb körben ismert. A nagy vizek, mint a Tisza, Szamos, Maros, Körös és Temes ősi óeurópai vagy indoeurópai eredetű elnevezések.¹ A kutatás ezen víznevek névadóit több esetben a dákokban keresi. Juhász szerint a kisebb vizek elnevezésének továbbélése valószínűsíthető kisszámú dák-trák nyelvű csoportok hosszabb fennmaradását.² A dákokhoz kötött víznevek magyar nyelvbe kerülését szláv közvetítéssel feltételezi az eddigi kutatás, ez azonban közvetlen dák-szláv érintkezést feltételez, ellenkező esetben pedig fel kell vetni a vizsgált víznevek germán és avar nyelvi használatának lehetőségét is.³ Tudjuk, hogy a római uralmat követően a germán gepidák kiterjedt településhálózatot hoztak létre, ezt régészeti leletek igazolják. Valószínűsíthető, hogy a gepida közösségek átadták saját víznév alakjaikat a beköltöző steppei eredetű csoportoknak.⁴ Ezt követően Juhász az avarok erdélyi megjelenését ismerteti, erről információink főleg sírleletek alapján vannak, a kutatást nehezíti ugyanakkor az a körülmény, hogy az avarok nyelve régóta vitatott. A szlávok esetében a régészet a hamvasztásos temetkezést tekinti a legfontosabb etnikumjelzőnek, a kutatók a 7. századra teszik erdélyi megjelenésüket.⁵ Ami a bolgárokat illeti, Juhász nem

¹ Juhász 2020. 13.

² Uo. 17.

³ Uo. 23.

⁴ Uo. 27.

⁵ Uo. 32–33.

tényeket közöl, hanem ismerteti az ezzel kapcsolatos szakmai vitát, ahogyan teszi ezt a következő fejezetben is, amely a magyar honfoglalás korát tárgyalja.

A közvetítés kérdését illetően Kniezsa István szláv származtatásról beszél, ezt igazolják az újabb kutatások is.⁶ A történeti és a nyelvészeti kutatás török nyelvű csoportok jelenlétét alig veszi számításba a honfoglalás kori Kárpát-medencében, lényegében nem számol befolyással a magyar nyelvre.⁷ Juhász végül lokalizálja a tárgyalt vízneveket, majd megállapítja, hogy bár a ránk maradt helynévanyag (főként víznevekkel és településnevekkel foglalkozik) nem tükrözi pontosan az etnikai viszonyokat, a régészeti adatok sok esetben pontosíthatják ismereteinket.⁸

Kovács Éva tanulmányában a természeti környezetre utaló településnevek változásainak bemutatását tűzi ki célul, nem ismeretlen előtte a téma, a Helynévtörténeti Tanulmányok egy korábbi, 2019-es számában a természeti környezetre utaló településnevek strukturális kérdéseit boncolgatta. Ismerteti, hogy az ebbe a csoportba tartozó településnevek külső és belső összefüggésrendszere nagyfokú stabilitást mutat, ezt saját kutatásai is igazolják. Jelen munkában azt vizsgálja, milyen mértékben érintik e névtípust a településnevek jellemző változásai. Mivel Kovács fő kutatási területe a történeti névtan, pontosabban a 11–13. századi nyelvemlékek feldolgozása interdiszciplináris közelítésmóddal, így talán nem meglepő, hogy ómagyar kori adatokat vizsgál, szám szerint 2193-at.⁹ Megállapítja, hogy a településnevek negyede esett át szintaktikai szerkezetet érintő változáson, úgy, mint kiegészülés, bővülés stb., ezek mindegyikére hoz példát. Ugyanakkor problémaként megjelenik az az aspektus, hogy a képzővel való bővülés esetében nehéz feladat annak megállapítása, hogy a bővülés a településnév vagy a természeti név esetében következett-e be.¹⁰ A vizsgálat végén Kovács arra a következtetésre jut, hogy a névcseré a természeti környezetre utaló településnevek körében kevésbé jellemző, valamint megemlíti, hogy jelen vállalkozás nemcsak nyelvészeti kérdés, hiszen a névösszevonások, illetve a névosztódások hátterében elsősorban nem nyelvi okok, hanem településtörténeti változások állnak.¹¹ Ebből is tisztán látszik, miért van szükség a helynévtörténeti kutatások esetében interdiszciplináris vizsgálatokra.

Szőke Melinda írásában a tővégi magánhangzós helynevek vizsgálata olvasható a Pécsváradai alapítólevélben. Szőke korábban két tanulmányt is szentelt ennek az alapítólevélnek, az egyikben a *Sorlogys* helynevet, a másikban pedig az alapítólevélben megjelenő helynevek szövegkörnyezetét vizsgálta. Jelen tanulmány elején az oklevél datálásával kapcsolatos problémákat, továbbá a napjainkban is fennálló szakmai vitát olvashatjuk. Kiderül, hogy a tővégi magánhangzós helynevek fontosságának oka az, hogy segíthetik a kronológiai meghatározást. (Szőke korábban a Garamszentbenedeki alapítólevelet is alaposan vizsgálta, a most feldolgozottat sok esetben összeveti az előbbivel.) A vizsgált oklevélben az *Arok (ó)út*, a *Nagy-(út-)halom*, valamint a *Szér* nevek lejegyzésében szerepelnek biztosan tővégi magánhangzók. Am abból, hogy a tővégi magánhangzóval álló nevek hangalakja a 11. századból származik, még nem következik, hogy a véghangzó nélküli formák egyértelműen az oklevél 13. vagy 15. században megváltoztatott részeihez tartoznak. Annyit

⁶ Uo. 48.

⁷ Uo. 49.

⁸ Uo. 59.

⁹ Kovács 2020. 71.

¹⁰ Uo. 76.

¹¹ Uo. 80.

azonban bizonyosságként állapít meg a szerző, hogy az alapítólevél három, korábban említett véghangzós nevének hangalakja a Szent István-kori oklevélből származtatható.¹²

Zsupos Zoltán a *Szartos*, a *Szartó*, a *Sártó*, illetve a *Tós* helyneveket vizsgálja tanulmányában. A kutatás okát abban jelöli meg a szerző, hogy egész egyszerűen érdekesnek találta ezeket a neveket, ezért utánanézett, mit lehet róluk tudni. Zsupos írásában tulajdonképpen a fent említett négy helynév etimológiáját olvashatjuk. A *szar*, *szár* nem más, mint a *sár* nyelvjárási alakjai, a *sártó* jelentése pedig a következő: kisebb vízfolyás, vagy az utána maradó pocsolya.¹³ A *sártó* továbbá a régi Erdélyben közsóként is használatos lehetett.¹⁴ Felmerül azonban a kérdés, hogy *tó-s* alak egyáltalán létezhetett-e. A szerző erre példákat említ, főként Erdélyből, valamint a Székelyföldről. A *tós* eredetileg vizenyős, mocsaras területet jelentett, így voltaképpen a sártóval megegyező a tartalma.¹⁵

Hankusz Éva korábban már elvégezte a szatmári térség víznévrendszerének összevető vizsgálatát, most a régió határneveit veti össze. Az ilyen jellegű, egy-egy térség helynévrendszerét más területek névanyagával összevető vizsgálatok nemrég indultak el. Hankusz összesen 57 települést vizsgál, három ország (Magyarország, Románia, illetve Ukrajna) területén, különböző, általa ismertett forrásokból. Itt szeretném azonban megjegyezni, hogy mivel a források nem egy évből, egyes esetekben nem is egy évtizedből származnak, nem tekinthető egyértelműen szinkrón nyelvallapotra vonatkozó vizsgálatnak a vállalás. Hankusz szerint Trianon hatással volt a helynévrendszerek alakulására.¹⁶ Megállapítja, hogy mindenhol dominánsak a kétrészes helynevek, de igazi túlsúlyuk Magyarországon területén figyelhető meg, az egyrészes nevek pedig főleg a román-ukrán határ mentén jelennek meg nagyobb arányban.¹⁷ Közös azonban, hogy az egyrészes, földrajzi köznévvvel azonos helynevek közül mindhárom térségben a *Legelő* névforma fordul elő leggyakrabban.¹⁸ (Bár ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy minden esetben helynévről van-e szó, és nem földrajzi köznévről.) A vizsgálat eredményeképpen azt a következtetést vonja le a szerző, hogy a helynévrendszerek területi eltérései egy viszonylag kis területen belül is megnyilvánulhatnak. Továbbá úgy véli, hogy az eltérések kialakulásában az országhatárnak is meghatározó szerepe lehet.¹⁹

Bába Barbara az / hang kiesésének vizsgálatát állítja a középpontba az ómagyar kor nyelvjárásaiban. Leírja, hogy a jelenség több más hangtani nyelvjárási szembenállással is összefügg, ugyanakkor az / vokalizációjának a közvetlen kiesésétől való elválasztása nem problémamentes.²⁰ A szerző éppen ezért úgy döntött, hogy az / vokalizációját nem különíti el a kiesésétől, továbbá az / betoldódásával is foglalkozik. A vizsgált adatok csaknem az egész történelmi Magyarország területét lefedik, főként a peremterületek esetében mutatkozik hiány, de Bába így is rengeteg adattal dolgozik.²¹ A vizsgálat során arra a következtetésre jut, hogy a közsói eredetű vagy közsót tartalmazó helynevek között kevés az

¹² Szőke 2020. 89–93.

¹³ Zsupos 2020. 100.

¹⁴ Uo. 102.

¹⁵ Uo. 102–104.

¹⁶ Hankusz 2020. 108.

¹⁷ Uo. 109.

¹⁸ Uo. 112.

¹⁹ Uo. 126.

²⁰ Bába 2020. 129.

²¹ Uo. 131.

olyan példa, amely esetében az / bizonyíthatóan kiesik, az itt vizsgált állományban ez leggyakrabban az *ls* kapcsolatokban történik meg.²² Ezzel szemben a betoldódása az *ole(s)* névvégződéses esetében a legszámottevőbb²³ Az / kiesésének kronológiája kapcsán sincs szakmai konszenzus, ugyanakkor az bizonyosnak látszik, hogy a vizsgált változás nem minden nyelvjárástípusban ment végbe.²⁴

A kötetet Vékony Vivien tanulmánya zárja, aki a *bocsár*, illetve más foglalkozásnevek, valamint az ezekből létrejött településnevek jellemzőit ismerteti. (Vékony doktori disszertációjában a foglalkozásnévi eredetű településneveket vizsgálta.) Nyelvtörténeti szempontból ez a településnév-típus eddig viszonylag kevés figyelmet kapott. Tóth Valéria korábban már elvégzett egy hasonló témájú kutatást, Vékony az ő módszere alapján, azt némileg kiterjesztve vizsgálja a *Bocsár* településneveket. A *bocsár* hordókészítőt jelent, a szerző a vele egy szómezőbe tartozó lexémákkal együtt elemzi (kádár, bodnár, pintér, hordós, kádas).²⁵ A *bocsár* esetében 5 település nevében igazolható a szótó jelenléte, ebből két esetben alapelakkal szerepel, háromban pedig -d képzős formában.²⁶ Érdekes ugyanakkor, hogy a *pintér* nem fordul elő településnévként.²⁷ Vékony konklúziója a következő: az ómagyar korban bizonyosan több szó jelölte a hordókészítő mesterembert (ezt adatokkal támasztja alá). Ezek közül bizonyosan kimutatható három szláv eredetű elem: *bocsár* (ez lehet a legrégebbi), *kádár*, *bodnár*, valamint egy német eredetű lexéma: *pintér*, továbbá két belső keletkezésű származékszó: *kádas*, *hordós*. Az elvégzett elemzés rávilágított a szavak kronológiai viszonyaira, a tanulmányban említett személynévi adatokból pedig területi viszonyokra is következtethetünk.²⁸

A Helynévtörténeti Tanulmányok 16. kötete kiválóan megírt tanulmányokat sorakoztat fel, a szerzők által mellékelt ábrák hozzájárulnak a megértéshez. A szerkesztők célkitűzése is megvalósult a kötetben, több interdiszciplináris vizsgálatot igénylő munkáról olvashatunk. Ugyanakkor tény, hogy a legtöbb tanulmányíró a Debreceni Egyetem munkatársa, tehát a publikálók nem fedik le a Kárpát-medencét. Bár a szerkesztők nem jelölnek meg „címzettet”, nagy valószínűséggel szakmai közönségnek szánják a kötetet, az olvasott tanulmányok nyelvezete legalábbis erről árulkodik, ez azonban nem zárja ki azt, hogy bárki, aki a kezébe veszi, érdekesnek találja.

²² Uo. 136–137.

²³ Uo. 139.

²⁴ Uo. 141.

²⁵ Vékony 2020. 149.

²⁶ Uo. 151.

²⁷ Uo. 158.

²⁸ Uo. 159.

Szakirodalom

- Bába 2020. Bába Barbara: Az l hang kiesése a korai ómagyar kor nyelvjárásaiban. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 129–148.
- Hankusz 2020. Hankusz Éva: Határnevek összevető vizsgálata a szatmári térségben. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 107–128.
- Juhász 2020. Juhász Péter: Erdély vízneveinek rétegei és népeinek betelepülése. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 7–70.
- Kovács 2020. Kovács Éva: A természeti környezetre utaló településnevek változásai. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 71–84.
- Szőke 2020. Szőke Melinda: Tővégi magánhangzós helynevek a Pécsváradi alapítólevélben. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 85–96.
- Vékony 2020. Vékony Vivien: Bocsár és társai. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 149–164.
- Zsupos 2020. Zsupos Zoltán: Szartos, Szartó, Sártó, Tós. In: Helynévtörténeti Tanulmányok 16. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 52.) Sorozatszerk.: Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, (2020). 97–106.

Kovács Ramóna

Földváry László első világháborús hadinaplója

Az elmúlt években hazánkban megjelenő első világháborús témakörű könyvek száma hátrányban van a második világháborús témájúakkal szemben, akár belföldi írásokat, akár külföldi fordításokat nézünk meg. A megjelentek többsége regény, vagy az egész nagy háborút felölelő összefoglaló mű, esetleg egy katonai esemény kiemelésére és bemutatására¹ összpontosulnak. Sőt, többségük inkább a két világháború összehasonlítására, párhuzamba állítására van kihegyezve. Éppen ezért volt számomra újdonság a *Földváry László első világháborús hadinaplója* című könyv olvasása, mert merőben eltért a többi műtől.

Három éve jelent meg a könyv a Debreceni Egyetem kiadásában. A naplót a szerkesztők, Dr. Barta Róbert és Dr. Takács Bálint bevezető tanulmánnyal (melyet összefoglalóként is lehetne tekinteni), magyarázó jegyzetekkel és mellékletekkel együtt publikálták.² A bevezető rávilágít, hogy mindkét szerkesztő jártas a témában, de magában a szakmán belül is tudni lehet, hogy jelentős publikációkkal segítették az első világháború kutatását.

A könyv egy hadinapló, azaz Földváry László kézzel lejegyzetelt, napról napra leírt beszámolója, mely egészen 1914 júniusától 1918 júliusáig tart. Gondolatait, érzéseit tíz füzetben írta le. A hadinaplót rendelkezésre bocsátotta és a kiadást segítette a napló írójának unokája, Dr. Földváry László Zoltán, aki debreceni lakosként és erős lokálpatrióta kötődéssel korabeli képekkel is színesítette a könyvet.

A kötet egy rövid családtörténettel indul. Földváry László (1880–1918) köznemesi családból származott. B kategóriás önkéntesként három évet töltött a katonaságnál, mindkét végigjárta a mai Magyarországgal szomszédos országokat. Rossz egészségügyi állapota miatt gyakran orvosi kezelésre szorult. Maga Földváry jelleme hozzám nem került közel amiatt, hogy bár önként jelentkezett hadi szolgálatra, mégis mindent megtett, hogy a frontvonalakat elkerülje és meghosszabbítsa – az egészségügyi vagy egyéb szabadságait. Javára legyen írva, hogy háromgyermekes, családcentrikus apaként a felelősség az otthoniakért erősen motiválta.

Az I., a II. és a III. füzetben (1915–1916) a hadba vonulásról, a családtól való elszakadásról, a hadseregben való beosztásokról olvashatunk. A mai Ukrajna (főleg Galícia) területén (a Nyugati-Bug folyónál húzódó fronton)³ 1915 nyarán történeteket és az addig megtett utat írja le. Lényegében nem az orosz fronton volt, hanem mögötte tartózkodott kisebb-nagyobb megszakításokkal. Itt is és később is részletesen beszámol arról, hogy hogyan nézett ki a frontvonal, a dekungok hogyan helyezkedtek el. Megjelentek benne olyan érdekességek is, mint a kutyák szerepe a katonaságnál, a tömeghisztéria, a félelem az oroszoktól és I. Ferenc József születésnapjára ünnepsége. A galíciai fronton eltöltött másfél hónap alatt tényleges harci tevékenységben nem vett részt és betegsége miatt szabadságra küldték.

¹ Erre lásd pl. Watson 2021.

² Földváry 2020. 240.

³ Az osztrák–magyar hadsereg 1914. augusztus 23-ától a Visztula és a Nyugati-Bug között a felvonuló orosz erőket támadta. Bővebben lásd Galántai 1974.

Összességében az egész naplóra elmondható, hogy azok a részek, amelyek a rosszul-
léteit és a Vöröskeresztnél töltött napjait írják le, nagyon aprólékosak lettek. Nemcsak
Földváry nyílt beszámolóját – hogy mikor mit érzett (például hányszor ment a hasa) –
hanem magát az akkori orvosi szolgálatot is meg lehet ismerni. Több kérdésre is választ
ad, például hogyan működött az egészségügy; mi a különbség a tábori vagy hadikórházak,
gyengélkedőházak között; mit hogyan kezelt egy szanitéc. Földváry gyomorbántalmak
mellett többször szenvedett „lövészárak-láb”⁴ betegségben is.

A III. füzetben Kárpátalja környékén járunk. Itt már olvasható leírás az éhezésekről
és a tisztek alacsonyabb rangúak irányába történt felsőbbrendű viselkedéséről is. Bemuta-
tja a rutének és a lengyel zsidók ottani életmódját. A Bruszilov-offenzíva⁵ feltartóztatása
és visszaszorítása során Földváry egysége leváltotta a frontvonalban szétvert lengyel ez-
redet a Luczky–Javlonka–Magura-hegy térségében.

A IV. és V. (1916) füzetben megismerhetjük, hogy milyen volt katonaként élni és várni
a parancsra egy idegen városban. Majd továbbmentek a mai Belorussziába és Litvániába,
ahol ez megismétlődött. A napjai rendszerint gyakorlatokkal és tanulással teltek. Megis-
merhetjük az orosz lakosságot. Itt megjelent rövid időre szereplőként a híres Paul von
Hindenburg német tábornagy, Alexander von Kluck vezérezredes és II. Vilmos császár
fia, Oszkár királyi herceg. Több kritikát megfogalmazott Földváry, hogy mennyivel más
a német módszerű kiképzés. Megjelenik a vallás, a templomba járás fontossága is. Rész-
letesen leírt a bombák, gránátok alakja, kezelési és dobási módjaik. Az V. füzet végén
Dél-Erdélybe vezényelték Földváryékát, ahol az addigra átpartolt románok ellen léptek
fel.

A VI. és VII. (1916–1918) füzetben megjelenik a román-magyar ellentét, ahogy az is,
hogy kik hogyan álltak hozzá a román csapatokhoz, amikor erdélyi városokba vonultak.
Földváry több alkalommal is leírta, hogy a „bestiális” románok mit tettek a helyi lakosok-
kal.⁶ Részletesen beszámolt a Kárpátok megmászásáról és a hegyi frontról. Ismét írt be-
tegségéről és hogy mennyivel jobb hely a vöröskeresztes kórház, mint a tábori, vagy a
városi. Megismerhetjük a tiszti iskolát, illetve újabb leírást kapunk arról, hogy mivel fog-
lalatoskodtak a katonák, amíg nem jött a parancs. A VII. füzet közepén már ismét a mai
ukrán területen járunk. A legérdekesebb részek számomra itt azok, amelyek az oroszok
és a magyarok közötti barátság és fegyverszünet megindulásáról szólnak.⁷ Emlékezetes
például, hogy több hónap harc után együtt szedték a krumplit a földeken. Ebben a kötet-
ben kapta meg Földváry zászlósi előléptetését (örvezetőből).

Számomra a VIII. és IX. (1918) füzet volt a legérdekesebb és legizgalmasabb. Olasz-
országba ment Földváry, ahol már nagyobb mértékű volt a háború és a repülők szerepe.
Cison del Grappa (Brenta-völgy) felé a katonáknak embertelen körülményeket kellett

⁴ Bővebben lásd Bihari 2013.

⁵ 1916-ban „Bruszilov támadásai meglepetésszerűek voltak. [...] benyomultak az oroszok a Monarchia állásaiba [...] Június 7-étől a Monarchia egységei rendezetlenül bátráltak, a 4. és a 7. hadsereg felbomlott. Június közepére szabaddá vált az út Lemberg és a Kárpátok felé.” Galántai 1974. 267.

⁶ „Az Erdély keleti részébe benyomuló román hadsereget a politikai vezetőitől részben megfosztott erdélyi románok a legbarátságosabban fogadták. [...] Mind a román hadsereg, mind az új közigazgatás kizárólag a román lakosságra támaszkodott. A magyar lakosság a román hadsereg elől tömegesen menekült az ország belseje felé. Nem voltak ritkák a helyben maradt magyar lakosság elleni atrocitások.” Galántai 1974. 352.

⁷ „A központi hatalmak és a szovjet kormány közti fegyverszüneti tárgyalások [1917] december 3-án megkezdődtek Breszt-Litovszkban” Galántai 1974. 365.

elszenvedniük: „*az emberek örjöngtek és sírtak a hideg és fáradtság miatt*”⁸ márciusban, amikor még nagyon esett a hó! Megjelent a háborús propaganda, melyet olasz repülőkből dobtak le röpiratokon keresztül eléjük. A X. füzetben megjelenik a Piavén történt csata,⁹ másnéven montellói harcok, ami Földváry szerint azért volt kudarc, mert „*ha segítségünk és muníciónk elegendőek lett volna a hegyen, a Montello a kezünk alatt van, s a háborút megnyerjük*”.¹⁰ Ő maga is olyan súlyosan megsérült, hogy lábait csonkolták, de sajnos azok elfertőződtek, így a Vittorio-kórházban életét vesztette pár hónappal a fegyverletétel előtt.

Maga a napló különlegessége az, hogy amellettt hogy nagyon részletes – például mindennap elolvashatjuk, hogy mit és mikor evett, hogy mi mennyibe került –, úti beszámolóit, a katonaságban történt eseményeket kritikusan, őszintén írja le. Ide lehet érteni a dezertálást, a korrupciót, a postaszolgálatot, az erőszakot és az öngyilkosságot is. Földváry László intelligenciája észrevehető például abból is, hogy pontosan leírta, mi hány méterre, vagy lábra helyezkedett el. Illetve több rajzot is készített, amit nagyon sajnáltam, hogy nem szerepeltek a könyvben. Emellett emberséges is volt, hiszen minden ismeretlen városban sikerült egy-egy családdal szoros barátságot kötnie.

Maga a katonai élet bemutatása is nagyon részletes. A szomorú oldala az, ahogy szinte mindenért (főleg ételért és alvóhelyért) civilektől „könyörögtek”,¹¹ sokszor nem kaptak elég ellátást, de még rendes alvóhelyiséget sem. Többször egy szobába voltak betömörülve. Sok volt a tetű és sokszor fáztak. A katonákat a túlélés ösztönözte, többségük nehezen, de beletörődött helyzetébe. A vidámabb oldalt az nyújtotta, hogy például voltak zenés multságok, megtartották a karácsonyt, rengeteg kávét fogyasztottak¹² és cigarettát szívtak. Nagy örömmel szolgált számukra a cukrászsütemény és a jó alkohol. Folyton levelet írtak és kaptak, illetve csomagokat, amik bontogatása számukra mindig ünnep volt (már ha a postán dolgozók nem lopták el, vagy időben kiszállították). A naplóból indirekt módon megismerjük a katonai hierarchia fontosságát is, illetve a különböző népek szerepét és jellemét egy hadseregen belül. Személy szerint nekem voltak olyan jeleketek, amik (a számomra kedvelt) *Nyugaton a helyzet változatlan* című filmet¹³ juttatták eszembe. Hiszen a film borzalmakra helyezi a hangsúlyt, de szerepet kap a katonák emberi oldala is.

A hadinapló egyik legértékesebb része nem feltétlenül hadtörténeti, hanem inkább társadalomtörténeti vonatkozású: Földváry rengeteg települést, várost járt be és útközben bemutatta azokat. Több népet figyelhetett és ismerhetett meg, s pontosan jellemezte őket, mind külső, mind belső tulajdonságokkal. Olvashatunk építészetről, szokásokról, divatról. Érdekes volt számomra, hogy Földváry úgy élte meg az egész világháborút, mintha egy kalandregény főszereplője lenne. Folyamatosan utazott, új tájakra látogatott el, ahonnan szuveníreket szerzett. Megtekintett épületeket, mint egy turista, és jellemezte őket.

⁸ Földváry 2020. 189.

⁹ „*Borovén arcvonalszakaszán, a Piave folyón több helyen sikeresen átkeltek [1918] és némileg előrenyomultak, de a támadás néhány nap alatt itt is összeomlott. A közben megáradt Piavén visszavonulni is alig lehetett, és a hadsereg jelentős veszteségeket szenvedett: halottakban, sebesültekben, fogságba esettekben 150 ezer embert.*” Galántai 1974. 389.

¹⁰ Földváry 2020. 222.

¹¹ Az író „*fasolásnak*” írta le ezeket, ami azt jelenti „*szerezni, fogni, venni*”. Az utóbbi szó kiemelendő, hiszen gyakran saját pénzért vásároltak a helyi lakosságtól mindennapi szükségletű dolgokat.

¹² Megszámoltam és körülbelül háromszáztízszere szerepel a kávé/fekete szó a naplóban.

¹³ Erich Maria Remarque: *Nyugaton a helyzet változatlan* című könyvéből készült 2022-es amerikai-német történelmi filmdráma (Rendező: Edward Berger).

Mindig új emberekkel ismerkedett meg, akik segítik útját. A gonosz „főszereplő” háttérben volt folyamatosan, érzékelhetően, hiszen félelmet és aggodást keltett.

Összefoglalva: ez a könyv jelentős segítséget nyújthat nemcsak a hadtörténet-, de a mikrotörténet-, esetleg a gazdaságtörténet-, vagy akár a néprajz-kutatóknak is. Ajánlom mindenkinek elolvasásra, aki be akar látni jobban a frontok mögé, vagy aki kíváncsi, milyen volt az első világháborúban magyar katonaként részt venni. Az utóbbi azért lehet érdekes, mert, ahogy Keith Jenkins gondolta a múlttól: „*egyetlenegy van, de számtalan történelem lehetséges.*”¹⁴

¹⁴ Gyáni 2020. 26.

Szakirodalom

- Bihari 2013. Bihari Péter: Kérdések és válaszok az I. világháborúról. Bp., 2013.
- Földváry 2020. Földváry László első világháborús hadinaplója. Szerk.: Barta Róbert, Takács Bálint. Debrecen, 2020.
- Galántai 1974. Galántai József: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Bp., 1974.
- Gyáni 2020. Gyáni Gábor: A történeti tudás. Bp., 2020.
- Watson 2021. Alexander Watson: Az erőd. Przemysl ostroma, 1914–1915. Keszthely, 2021.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSA-
TOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)